

Nigârname'de Aşkın Seyri

The Course of Love in Nigarnâmah

Osman Nuri KARADAYI

Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı
Assistant Prof., Karadeniz Teknik University, Faculty of Theology,
Department of Sufism
Trabzon / TURKEY
ottomannuri@hotmail.com

ORCID ID: orcid.org/0000-0003-0253-907X

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 04 Ekim / October 2017

Kabul Tarihi / Date Accepted: 11 Aralık / December 2017

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2017

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

DOI: 10.29288/ilted.365003

Atıf / Citation: Karadayı, Osman Nuri. "Nigârname'de Aşkın Seyri".

ilted: İlahiyat Tetkikleri Dergisi sy. 48 (Aralık 2017): 161-194.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/ilted> | <mailto:ilabiyatdergi@atauni.edu.tr>

Copyright © Published by Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /

Ataturk University, Faculty of Theology, Erzurum, 25240 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Nigârname Nakşî-Hâlidî şeyhi olan Mir Hamza Nigârî'nin aşka dair eserlerinden biridir. Eserde rüya vâsıtasıyla başlayan mecâzî aşktan ilâhî aşka geçiş süreci bir sûfî perspektifiyle işlenmektedir. Bu yönüyle Nigârname'de aşk ve cezbe geleneğinin seyr u sülûk anlayışının izlerini takip etmek mümkündür. Çalışmamızda bu eser bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilerek Hamza Nigârî'nin aşk anlayışı hakkında bilgi verilecek, mecâzî aşktan ilâhî aşka geçiş süreci ve aşk yoluyla seyr u sülûk makâmalarını elde ediş safahâtı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Hamza Nigârî, Nigârname, Mecâzî Aşk, İlâhî Aşk, Seyr u sülûk.*

Abstract

Nigarnâmah is one of the works of Mir Hamza Nigârî who is a Nakshî-Hâlidî Sheik. This work is related to love and in this work a transition period from a humanly love starting through a dream to divine love is told from the sufi perspective. From this aspect, it is possible to trace the sayr wa suluk understanding of love and ecstasy tradition. In this study, this work is analyzed from a holistic perspective and Hamza Nigârî's understanding of love is discussed. Also the transition period from a humanly love to divine love and the phases of obtaining sayr wa suluk positions through love are investigated.

Keywords: *Hamza Nigârî, Nigarnâmah, Humanly love, Divine love, Sayr wa suluk.*

Summary

Anatolia has been a center of the philosophy of the divine love with the effect of Sufism which is a school of sincerity, and Sufis called Khorossan Erens for ages. Mir Hamza Nigârî is one of the important Sufis of that region producing several works related to the divine love. Being one of the Nakshî-Hâlidî Sufis of the 19th century, Mir Hamza Nigârî was born in Karabakh region of Azerbaijan, in the Cicimli village and grew up there. Then, he immigrated to Anatolia and became attached to Ismail Shirwani (d. 1853) who was one of the caliphs of Mevlana Halid al-Baghdadi. By the order of his Sheikh, he was entrusted with a task of spiritual guidance in Karabakh and he struggled within a sense of followership. When he returned to Anatolia, he settled in Amasya and took on a task of spiritual guidance after the death of his Sheikh. He expresses his mystic thoughts and experiences in a poetic and effervescent manner. Taking into consideration not only his life and works but also his temperament and attitudes, Mir Hamza Nigârî has a particular place in the tradition of divine love and ecstasy.

Nigarnâmah is one of the works of Mir Hamza Nigârî. The themes of Nigarnâmah are the divine love and traveling on a spiritual path. In other words, we can say that it elaborates a transformation process beginning from a love experience that starts with a dream to the divine love. As it is expressed in Nigarnâmah, Mir Hamza Nigârî fell in love with a girl called Nigar when he was a child. Then, in time, this humanly love, by getting a metaphysical dimension, turned into a divine love. In Nigarnâmah, we can see the phases of this transformation and progress in detail. From this aspect, it is possible to say that Nigarnâmah is a work which concerns the traits of getting the pleasure of Tawhid with the help of divine love and the training period of travelling on a spiritual path from the perspective of divine love.

According to Mir Hamza Nigârî, the most important feature of love is that it conveys a spiritual message to human and reaches him to God, for this reason it is equated with faith. According to him, love is the characteristic of God; also kindness and love which are the

indicators of Ultimate Beauty appear all the time in universe. They emerge thanks to love and add beauty to the world of transfigurations. The influence of love, which adds beauty to universe, appears either explicitly or implicitly, and this appearance sometimes intrudes into the creature in a state of dreams and sometimes out of dreams. Therefore, falling in love in dreams is a result of divine commission. According to Hamza Nigârî, Zulaikha's love to Hz. Yusuf, Sheikh San'an's love to a Christian girl and Mahmud-i-Sebiqtekin's love to Ayaz are the examples of falling in love in dreams. According to Nigârî, since the world was created with love, those who deal with the sufferings of love have always been. This continues in the form of changing of the guards. Now, the duty of guard has come to himself, and the love he has lived, in a way, is regarded as a fate by him. Evaluating falling in love in dreams in that expresses the idea that Mir Hamza Nigârî's experiences on one side and Sheikh San'an's falling in love with a Christian girl which seem to be unusual at first glance are basically as a result of divine commission. Nigârî says that he is one of the lovers who falls in love in dreams, and reaches the rank of maturity as a result of this occasion.

Mir Hamza Nigârî regards the divine love as the main road and the metaphorical love as the side road. In this case, the passenger can pass the metaphorical bridge through using this side road and reach the main road. Majnun, Farhad, Zulaikha, Padishah Mahmud and Sheikh San'an reached perfection through such a way of love. For instance, though Layla is in the tongue of Majnun, there is always Mawla in his heart. Just as Majnun reached to Mawla by saying "Layla Layla", so Hamza Nigârî could search the Mawla by saying "Nigar Nigar". At this point, the principle is: "Whoever commemorates a name sincerely, it will be a special provision for him/her." As a matter of fact, we can see that the Nigar's name got out of being a woman's name in the poems and it took on "beloved" meaning.

In the work, it is handled in detail that to switch from metaphorical love to divine love and acquisition of the various positions. To sum up briefly, after experiencing love in the dream, the passenger hesitates for a while, as to whether he/she should choose mind or love and he/she sinks into despair. In the Nigârname, this desperation is overcome by two factors: "To take advantage of mentor (murshid) and to travel." These two factors provide becoming clearer of lover's mind and heart world and so making it possible to get direction by finding a way in this hard situation to the lover. In addition, the love that is lived in the dreams acquires a metaphysical dimension over time and transforms into divine love because of the lack of ultimate union. In Sufi literature, this kind of love is called metaphorical love. Metaphorical love often comes to exist in the form of man's love to woman or woman's love to man, but essentially this love has no concern with lust and sexuality.

In the transition from metaphorical love to divine love, the love of Prophet Muhammad (pbuh), who is symbolized by rose, is situated in our literature. The love that begins with the dream and becomes an abstract and metaphysical state over time, transforms completely divine love after this phase and the passenger gains the sayr wa suluk positions by progressing from one state to another. Within that period, the positions that the passenger must obtain, are as follows: "Sahrâ-yî taleb, sahrâ-yî ta'âşşuk, sahrâ-yî mârifet, sahrâ-yî istiğnâ, sahrâ-yî tevhid, sahra-yî hayret ve sahrâ-yî fenâ vü bekâ." Nigârname presents some similarities with Farid al-din Attâr's "Mantık al-Tayr" in its style and content. However, the most important difference between the two works is that, the issues are handled in terms of the mentor in one of the works, and in the other in terms of the passenger.

Giriş

Tasavvuf tarihinde biri Hasan Basrî'nin (ö. 110) önderliğinde korku ve hüzne dayalı zühd ve takva geleneği; diğeri Râbiatü'l-Adeviyye'nin öncülüğünde "Allah'ı zâtından dolayı severek dünyadan el-etek çekme ve yalnız O'nun cemâlini temâşâyâ gönül verme" esasına dayalı muhabbet ve aşk geleneği teşekkül etmiştir. Aşk ve cezbe geleneği de denilen bu gelenek, daha sonraki dönemlerde korku ve hüzne dayalı tasavvufî telakkiden daha fazla yaygınlaşmış, hattâ tasavvuf, geneli itibarıyla, ibadette sevgiyi önceleyen bir gönül mektebi hâlini almıştır.¹ Bu mektepte Allah ile kulları arasındaki ilişki "Allah onları, onlar da Allah'ı severler" (el-Mâide 5/54) âyetinden hareketle muhabbet/sevgi; "o mü'minler Allah'ı daha yoğun/güçlü/şiddetli severler" (Bakara 2/165) âyetindeki "أَشَدُّ حُبًّا" ifâdesinin aşk olarak anlaşılmasıyla beraber muhabbetin coşkun hâli ise aşk kavramı ile ifâde edilmiştir. İlk dönem sûfilere daha ziyade muhabbet kavramını kullanıp aşk kavramına ihtiyatla² yaklaşmışlarsa da daha sonraki süreçte birçok sûfi hem aşkı daha seyyâl bir şekilde kullanmış hem de aşk hakkında bazı ileri seviyede felsefi-tasavvufî yorumlar yapmışlardır.

Konuya tarihsel süreç itibarıyla baktığımızda özellikle h. V. asırdan itibaren aşka dair eserlerin verildiğini, Orta Asya'da ortaya çıkan birikimin batı muhitine, yani Anadolu'ya geçtiğinde aynı zamanda sosyal bir muhteva kazanarak daha seyyâl bir aşk felsefesine dönüştüğünü görmekteyiz.³ Nitekim İbn Hazm (ö. 456/1064) ile başlayıp Ahmed el-Gazzâlî (ö. 520/1126), Aynu'l-Kudât Hemedânî (ö. 525/1131), Ruzbihan Baklî (ö. 606/1209), Feridüddin Attâr (ö. 618/1221), Fahreddin Irâkî (ö.688/1289), İbn Fârız (ö. 632/1235), İbn Arabî (ö. 638/1240) gibi sûfiler tarafından tasavvufî aşkın teorik temelleri atılmış,⁴ Mevlânâ (ö. 672/1273) ve Yunus Emre (ö. 720/1320) ile birlikte aşk aynı zamanda sosyal bir muhtevâ kazanmıştır.⁵ Böylece özellikle Horasan erenleri denilen sûfilerin gelişiyile birlikte Anadolu adeta aşk felsefesinin beşiği olmuştur. Anadolu'da ilâhî aşka dair eserler veren sûfilerden birisi

- 1 Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 105-107; Süleyman Uludağ, "Muhabbet", *Türkiye Diyanet Vakfı İsam Ansiklopedisi*, c. 30 (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 386.
- 2 Nitekim Kuşeyri, Hucvirî ve İbn Arabî gibi bazı sûfiler muhabbet ve aşk kelimelerinin kök anlamlarını dikkate alarak aşka aşırılık ve ifrat olduğundan Allah için aşk kelimesinin kullanılmayacağını, dolayısıyla Allah için muhabbet kavramının kullanılması gerektiğini ifâde etmişlerdir. Geniş bilgi için Bk.: Aldulkerim Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, çev. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkant Yayınları, 2005), 592; Ali b. Osman Cüllâbî el-Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûp*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996), 373; İbn Arabî, *İlahi Aşk*, trc. Mahmut Kanık, Sekizinci Baskı (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 71.
- 3 Konuyu *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı meşhur çalışmasında Hoca Ahmet Yesevî (ö. 562/1166) ve Yunus Emre ekseninde değerlendiren Köprülü, Orta Asya'da "bir zühd ve takva sistemi" şeklinde dile getirilen tasavvufî düşüncenin Anadolu muhitine geçer geçmez daha geniş, daha serbest ve daha derin bir şekil olarak "ilâhî bir aşk felsefesi" tarzına döküldüğünü ifâde etmektedir. Geniş bilgi için Bk.: M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2012), 327.
- 4 Ahmed el-Gazzâlî, Ruzbihan Baklî ve Fahreddin Irâkî çizgisi hakkında detaylı bilgi için bk.: Halil Baltacı, "Saf Aşkın Üstadı: Ahmed Gazzalî ve Tasavvuf Anlayışı", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 14, sy. 32 (2013): 1-41; Halil Baltacı, "Aşkın Kazandığı Tasavvufî Muhteva: Ahmed Gazzâlî, Baklî ve Irâkî Çizgisi", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 15, sy. 34 (2014): 23-44.
- 5 Beşir Ayyazoğlu, *Aşk Estetiği* (İstanbul: Ötügen Yayınları, 1996), 58.

olan Mir Hamza Nigârî hayatı ve eserleri itibariyle aşk ve cezbe geleneğini devam ettiren, tasavvufî düşüncesini aşk üzerinden işleyen önemli bir sûfidir. Bu makalede onun hayatı ve Nigârname adlı eseri hakkında kısaca bilgi verildikten sonra bu eserinde ele aldığı aşk anlayışı, mecazî aşktan ilâhî aşka terakkî süreci incelenecektir.

1. Mir Hamza Nigârî ve Nigârname Adlı Mesnevisi

19. yüzyıl Nakşî-Hâlidî mutasavvıflarından biri olan Hamza Nigârî (d. 1805-ö. 1886)⁶ Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde Cicimli köyünde dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlarda babasının şehit edilmesiyle yetim büyümüş ve 15 yaşına kadar at binip silâhla oynamakla geçen bir hayatı olmuştur. Annesinin yönlendirmesi ile Karakaş'ta Mahmut Efendi'den, ardından Şeki'de Şikest Abdullah Efendi'den eğitim almış, burada iken gördüğü bir rüyanın sevkî⁷ ile Anadolu'ya gelerek İsmail Şirvanî'ye intisap etmiştir. Bir müddet şeyhinin gözetiminde tasavvufî eğitimini sürdürmüş, 1841 yılında mürşidinin emriyle Karabağ'a dönerek 1852 yılına kadar irşâd faaliyetlerine devam etmiş, özellikle Karapapak (Terekeme) Türkleri arasında çok sayıda mürid edinmiştir. Anadolu'ya döndükten sonra bir müddet Erzurum ve İstanbul'da kalsa da Amasya'ya yerleşmiş, şeyhinin vefatından sonra irşâd vazifesini devr almıştır. Ömrünün son yıllarında sürgüne gönderildiği Harput'ta 1886 tarihinde vefat etmiş, vasiyeti üzere Amasya'ya getirilerek defnedilmiştir.⁸

Hamza Nigârî'nin en belirgin ve nev'i şahsına münhasır özelliği ilâhî aşk anlayışıdır. İsmâil Şirvanî, müridi Hamza Nigârî'nin ilâhî aşk ile mahv-ı vücud ettiğini ve mürşidinin aşk olduğunu söyler.⁹ Şiirlerini bir bütün hâlinde değerlendirdiğimizde şeyhin müridi hakkında yaptığı bu değerlendirmenin çok yerinde olduğunu görürüz. Aşka düşkünlüğü hasebiyle Nigârî'nin Nakşibendiliği de kendine has özelliklere sahiptir. Yoğun bir ehl-i beyt sevgisi, Muaviye hakkındaki tenkitleri, bir kısım âşıkane pervasız tavırları, musiki eşliğinde sema usulünü zikirlerde kullanması,¹⁰ zikir

6 Hamza Nigârî'nin doğum ve ölüm tarihlerinde ihtilaf vardır. Doğum tarihi hakkında 1797 ile 1815 arasında farklı tarihler verilmektedir. Vefat tarihi hakkında ise 1885 ve 1886 tarihleri verilmektedir. Bk. Fatih Çınar, "Hamza Nigârî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Düşüncesi" (Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2009), 11, 37; Nigârî, *Divan*, haz. Azmi Bilgin (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2011), 8-9.

7 Mir Hamza Nigârî, Şikest Abdullah Efendi'nin yanında öğrenci iken rüyasında Hz. Ali'yi görür ve Hz. Ali ona Sivas'a gidip İsmail Şirvanî'ye intisap etmesini emreder. Bu rüyanın üzerine yola koyulan Mir Hamza Sivas'a gelir ve İsmail Şirvanî'nin huzuruna çıkar, ona intisap eder. Ayrıca şeyhinin ona, "Ne mutlu mürşidi şah-ı velâyet olana" dediği nakledilmektedir. Bk. Mirzade Mustafa Fahreddin Ağabali, *Hüma-yı Arş – Qarabağlı Şeyh Hamza Nigârî'nin Menakabnâmesi*, Neşre Hazırlayan: Mehmet Rihtım (Qafqaz Üniversitesi Qafqaz Araştırmalar Enstitüsü, 2015), 49-50; Azmi Bilgin, "Nigârî", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 3 (TDV Yay., 2007), 85.

8 Nigârî, *Divan*, 8-9; Çınar, *Hamza Nigârî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Düşüncesi*, 11, 37. Özkılınç, *Mürşidi Aşk Olan Arif Seyyid Nigârî*, 30; Taşhova, *Mir Hamza Nigârî'nin Nigâr-nâme Mesnevisi*, 34-35; Elşen Musayev, "Mir Hamza Seyyid Nigârî Karabağ", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 2, sy. 6 (2001), 241-246.

9 İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988), 3: 1210.

10 Bazı şiirlerini müsikiyi göz önünde bulundurarak yazdığı anlaşılmaktadır. Nigârî'nin gazelleri, koşmaları ve kasideleri yalnız kendi müridleri arasında değil halk arasında, özellikle de Karakalpaklar arasında bugün de okunmaktadır. Bu şiirler, eski Türk geleneklerinin bir devamı olarak toplu halde çeşitli meclislerde tempo tutularak söylenmektedir. Çınar, *Hamza Nigârî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Düşüncesi*, 116.

meclislerine kadınların iştirâki gibi hususlar bilinen Nakşbendîlik anlayışından farklılık arz eder. Onun bu gibi hâlleri sebebiyle bazı mollalar ve medrese ehli tarafından hoş karşılanmaması, Dersaadet'e yazılan bir şikâyetnâme ile Harput'a sürgün edilmesi ve belki daha birçok şey aslında aşk anlayışı sebebiyledir.¹¹

Nigâr-nâme Mir Hamza Nigârî'nin aşka dair görüşlerinin yer aldığı ve tasavvufi muhtevanın en yoğun işlendiği bir eseridir.¹² Nigâr-nâme'nin konusu temelde aşk ve seyr u sülûk olup sâlikin ilâhî aşk yolculuğunda yaşadığı hâller ve elde ettiği makâmlar hakkında detaylı tahliller ihtivâ etmektedir. Müellif, Nigâr-nâme'deki şiirleri "*âsâr-ı muhabbet ve melâhat*", Nigâr-nâme'yi ise "*nâme-i aşk*" (Nigâr-nâme, 4509-4510)¹³ ifâdesiyle tavsif eder. Nigâr-nâme hamd ü senâ ve salât u selam ile başlar, ardından "*Ey güneşe ışık, bülbüle güzel sedâ, yâr tâlibine aşk veren Allah'ım bana da tevhîd zevkini, şiyâk-ı câvidânî, aşkın mertebelerini (merâtib-i cünûn), cemâlinin pertevini ve lâyezalî nurunu bahş eyle*" (Nigâr-nâme, 45-55) şeklindeki bir dua ve temenni ile devam eder. Bu ifâdelerden eserin temel karakteri hakkında fikir edinmek istersek Nigâr-nâme'nin, aşk yoluyla tevhîd zevkini elde etmenin hususiyetlerini ve seyr u sülûk eğitim serüvenini ilâhî aşk perspektifinden işleyen bir eser olduğunu söyleyebiliriz.

Nigâr-nâme'de seyr u sülûk konusu rüya ile başlayan bir aşk tecrübesinin yine rüyalarla desteklenerek ilâhî aşka dönüşmesi paralelinde ele alınmakta, mecâzî aşktan ilâhî aşka geçiş ve çeşitli makâmların elde edilişi detaylı bir şekilde işlenmektedir. Ayrıca "sebeb-i nazm-ı Nigâr-nâme" (Nigâr-nâme, 326-370) bölümde ifâde ettiğine göre Nigârî, eserini *hayâl-i puhte*¹⁴ adını verdiği gizli bir sesin sahibinin teşvikiyle¹⁵ ve yaşadığı aşkı dile getirip gönüllere halâvet vermek niyetiyle yazmıştır. (Nigâr-nâme, 374-381) Bu durum esere rüya ve vâkıalarla desteklenen vâridât kaynaklı bir eser hüviyeti kazandırmaktadır. Ayrıca bu eseri 1302/1885¹⁶ tarihinde yani 80 yaşındayken

- 11 Özkılınç, *Mürşîdi Aşk Olan Arif Seyyid Nigârî*, 58-70.
- 12 Mir Hamza Nigârî'nin diğer eserleri şunlardır: Türkçe Divan, Farsça Divan, Sakinâme, Çaynâme, Heşt Behişt-nâme-i Seyyid Nigârî, Fütühât-ı Mekkiyye'ye Tavzihât (Bu eser kaynaklarda ismi geçse de bulunamamıştır.), Menakıb-i Seyyid Nigârî. Geniş bilgi için bk. Özkılınç, *Mürşîdi Aşk Olan Arif Seyyid Nigârî*, 138-153; Çınar, *Hamza Nigârî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Düşüncesi*, 30-35.
- 13 Çalışmamızda Nigâr-nâme üzerine yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış olan çalışma (M. Mete Taşhova, *Mir Hamza Nigârî'nin Nigâr-nâme Mesnevisi*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 1998) kaynak olarak kullanılmıştır. Parantez içerisinde verdiğimiz numara şiirin bu çalışmadaki beyit numarasını ifâde etmektedir.
- 14 Farsça pişmiş anlamına gelen puhte mecazen olgun, kâmil anlamında kullanılmaktadır. İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lügati-Misallı Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı, 2008), 2565. Buna göre *hayâl-i puhte* kâmil hayâl/ruh anlamına gelmektedir. Hamza Nigârî *hâtif-i meded-kâr, divâne-i sevdâ* şeklinde de ifâde ettiği bu zâtı, rüya ve vâkıalarda insana gaipden seslenen, ilham veren, yönlendiren bir ruh veya melek olarak kabul etmek mümkündür. Aşkılık geleneğindeki bâde sunan pir ile aynı hüviyettedir. Daha ziyade pir-i mugan olarak kullanılmaktadır.
- 15 Hamza Nigârî hayâl-i puhtenin şöyle seslendiğini söyler: *Ey Nigârî Allah sana aslında şerh etmesi pek de mümkün olmayan bir aşk derdi verdi. Bunun kadr u kıymetini bil ve yaşadığım bu dermansız derdi, yandıkça "Allah Allah" dediğin bu hali hikâye et. Aşkın sana bu inâyet ve meylini sen de ona meyl ederek dile getir. Başta Allah sonra da yaşadığım bu sonsuz (metafizik) aşk yardımcın olacaktır. Bunun boş bir emek olduğumu düşünme. Hikâye ettiklerin her okuduğunda bezm ehlinin gönlüne halâvet verecektir.*" (Nigâr-nâme, 326-370)
- 16 *el-hamd tamam oldu bu kitâbet/Bin üç yüz ikide buldı gâyet* (Nigâr-nâme, 4544)

vefatından bir yıl önce tamamladığını göz önünde bulundurursak Nigârî'nin aşka dair yaşadığı mistik tecrübelerin bir neticesi olarak değerlendirmek mümkündür. Zaten eser bir bütün olarak göz önünde bulundurulduğunda bir bakıma rüya tecrübesini yaşadktan sonraki hayat serüvenini ve gönül dünyasında yaşadığı değişimleri ihtivâ ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Hamza Nigârî Allah'ın mahza bir ikrâmı olarak gördüğü bu aşk vâsıtasıyla mi'rac-ı kemâli elde ettiğini (Nigârname, 4445-4458) ve Nigârname'yi de tahdîs-i nimet, yani Allah'ın ikrâm ettiği nimetlere karşı teşekkür maksadıyla kaleme aldığını ifâde etmektedir.

Ol nâme-i aşkda ne kim var

Tahdîs-i ni'amdı cümle güftâr (Nigârname, 4469-4472)

Sohbetim tahdîs-i nimet yoksa bir kârım benim

Yok bu sohbetle melaandır melâdır menzirim (Nigârname, 4508)

2. Hamza Nigârî'nin Aşk Anlayışı

Tasavvufta seyr u sülûk eğitimi, müritlerin meşreb, mizaç, huy farlılıklarına göre değişir. Amel ve ibâdete düşkün kişilerin tuttuğu yola *tarîk-i ahyâr*, riyâzet ve mücâhede ehlinin yoluna *tarîk-i ebrâr*, aşk, cezbe ve muhabbet ehlinin yoluna ise *tarîk-i şuttâr* denilmiştir. Tarîk-i şuttâr yoluna giren sâlik, bir hâlden diğerine, bir makâmdan başka bir makâma intikal etmek sûretiyle mânevi bir seyr takib eder. Bu yol irâdeye bağlı bir "ölmeden önce ölüm" metodu üzerine kurulmuş olup tevbe, zühd, tevekkül, kanaat, uzlet, zikir, teveccüh, sabır, murâkabe ve rızâ esaslarına sahiptir.¹⁷ Nigârname'de anlatılan seyr u sülûk metod ve anlayışını tarîk-i şuttâr içerisinde değerlendirmek mümkündür.

Mir Hamza Nigârî hayatı ve eserleri itibariyle aşk ve cezbe geleneğini devam ettiren, tasavvufî düşüncesini aşk üzerinden işleyen önemli bir sûfidir. O eserlerinde dile getirdiği aşk anlayışı itibariyle Ebû Said Ebû'l-Hayr (ö. 440/1049), Senâî (ö. 525/1131) ve Feridüddin Attâr (ö. 618/1221) kanalıyla beslenen ve Anadolu'da Mevlana ile zirveye ulaşan ilâhî aşk geleneğinin bir halkası, ayrıca hem üslup hem de muhteva itibariyle Attâr'ın takipçisi sayılabilir. Bu noktada en önemli fark ve değişim Attâr'da ana mevzu seyr u sülûk iken Nigârî'de aşk olmaktadır. *Mantıku't-Tayr*'da "padişahsız ülke olmaz" ilkesinden yola çıkıp kendi ülkelerinin padişahını aramaya koyulan kuşların Hüdhüd tarafından Simurg'a yönlendirilişi ele alınmaktadır. Temelde vahdet-i vücûd anlayışını işleyen bu eserde sembolik olarak kuşlar sâlikleri, Hüdhüd mürşîdi, simurg ise Tanrı'nın zuhûr ve taayyününü temsil eder. Hüdhüd'ün yönlendirmesi ve halkın itirazlarına cevap vermesi neticesinde kuşların Simurg'a ulaşip halkın Hakk'ın zuhûru, Hakk'ın ise halkın butûnu olduğunun anlaşılması

17 Cengiz Gündoğdu, "Tarikatlerin Doğuşu", *EKEV Akademi Dergisi*, 1, sy. 2 (1998): 102; Mahir İz, *Tasavvuf, Mahiyeti, Büyüklüğü ve Tarikatler* (İstanbul: Med Yayınları, 1981), 198; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2008), 314; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatler Târîhi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003), 214; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*, 230.

amaçlanır.¹⁸ Bu yönüyle *Mantıku't-Tayr*, seyr u sülûk sürecini mürşidin gözüyle ve onun zâviyesinden ele alan bir eserdir. Benzer bir sembolik dilin Nigârname'de de kısmen sürdürüldüğünü görmekteyiz. Buna göre mizbân sâlikleri, mihmân ise mürşidi temsil etmektedir. Aşka düşen mizbân, mihmânın yönlendirmesiyle istikâmet elde etmekte ve ilâhî aşk menzillerini kat etmektedir. Dolayısıyla iki eser arasındaki en önemli fark birinde mürşid zâviyesinden ele alınan konuların diğerinde sâlik zâviyesinden ele alınmasıdır.

Nigârî'yi bu noktada farklı kılan en önemli husus, rüyada âşık olması ve bu vesileyle ilâhî aşkı elde etmesidir. Nigârname'de anlatıldığı üzere, onun hayatında rüyayla başlayan aşk tecrübesi yine rüyalarla desteklenerek ilâhî aşka dönüşmüştür. Bu yüzden ilâhî aşk anlayışının şekillenmesinde rüyada âşık olma motifinin önemli bir yeri vardır. Hamza Nigârî'nin kendinden sonraki dönemde özellikle Doğu Anadolu ve Kafkaslarda sürmekte olan ve rüyada bâde içerek âşık olma örneklerine sıklıkla rastladığımız âşıklık geleneğine etki ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Âşık Sümmânî, Âşık Şenlik ve Bardızlı Nihânî'nin rüya motifleri üzerinde Nigârî'nin etkisi olduğu düşünülebilir.¹⁹

Hamza Nigârî'ye göre aşkın en önemli özelliği kulu irşâd edip Allah'a ileten, bu sebeple imanla özdeşleşen bir hususiyete sahip olmasıdır. Aşk ile irşâd olduğunu sıklıkla vurgulayan Nigârî, Nigârname'nin başında yer alan münçâtında “*Ya Rabbi dilersen benim bütün varımı, cânımı al -ki zaten senin- yeter ki aşkıma alma. Cândan ayrı olmak gam değil, asıl gam senden ayrı olmaktır. Aşk benim imanumdur ve beni sana iletacaktır.*” (Nigârname, 114-118) der ve aşkı imanla özdeşleştirir. Ayrıca aşk “*Zirâ ki atiyye-i ezeldir / Bahşî-i Hüda-yı lem-yezeldir*” (Nigârname, 1387) ifâdelerinde de dile getirildiği gibi Allah'ın kullarına bezm-i ezelde sunduğu bir bahş ve hediye'dir. Bu bakımdan aşkın iman veya aşk sözleşmesi olarak kabul edilen misak²⁰ ile irtibatı vardır. Ruhlar elest bezminde bu aşk sözleşmesini kabul etmişler, aynı zamanda Rab'lerine âşık olmuşlardır. Tasavvufta Allah ile insan arasında gerçekleşen bu ilâhî aşka ezeli aşk denilmiştir.

Mahlûkatın aşkla yaratıldığını dile getiren Hamza Nigârî'ye göre hem âlemin hem de âdemin yaratılışının temelinde aşk vardır. Bu aşk, bütün mahlûkata sirâyet etmiştir. Bülbülün ötüşü, leyleğin sesi, pervânenin uçuşu, dağların yüzünü semâya dönüp tecelliye cilvegâh oluşu hep bu aşk sebebiyledir. Bütün yaratıkların âlemin yaratıcısına

18 Feridüddin Attâr, *Mantık al-Tayr*, çev. Abdülbaki Gölpinarlı (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012), 19-201 (Önsöz içinde).

19 Âşıklık geleneği ve rüyada bâde içerek âşık olma örnekleri hakkında geniş bilgi için Bk. Cengiz Gündoğdu, “Âşık Sümmânî'de Aşkın Metafizigi”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8, sy. 18 (2007): 113-154; Osman Nuri Karadayı, “Osmanlı Döneminde Âşık Tarzı Şiir Geleneği'nde Tasavvuf” (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2015).

20 Geniş bilgi için bk. Süleyman Ateş, *Cüneyd-i Bağdadî, Hayatı, Eserleri ve Mektupları* (Yeni Ufuklar Neşriyat, t.y.), 147-159.

ve Rabb'ine karşı duydukları bu aşka/iştîyâka evrensel aşk denilmiştir.²¹ Hamza Nigârî'nin şu ifâdeleri evrensel aşk nazariyesinin bir örneğidir.

*Aşk olmazsa elbet âdem olmaz
Aşk olmazsa elbet âlem olmaz
Bülbüllerin anla gel makâlin
Legleglerin anla kil ü kâlin
Bülbülün sesi cümle aşktandır
Legleg sesi başka meşktendir (Nigârname, 1745-1747)*

Mutasavvıflara göre tüm beşerî ve manevî değerlerin en yücesi olan aşkın biricik kaynağı Yüce Allah'tır. Allah'tan başlayan ve kademe kademe aşağı inen aslî ve ilâhî aşk insanlar arasında türlü şekillerde ortaya çıkar. Bir insanın Allah'a, Rasulüllah'a (sav) veya bir ermişe âşık olması söz konusu aşkın eseri olduğu gibi herhangi bir kişiye âşık olması da yine onun sonucudur. Burada sözü edilen "herhangi birisi" eş, evlat, anne, baba ve dost olduğu gibi, geniş anlamda Leylâ ve Mecnûn arasındaki gibi beşerî aşk da olabilir.²² Nigârî'ye göre cihan aşkla yaratıldığından beri aşkın mihnetine düçar olanlar hep olagelmıştır. Bu, bir nöbet değişimi şeklinde devam etmektedir. Şimdi ise nöbet/nevbet sırası kendisine gelmiştir ve "Ben de bilürem ki emr-i sevdâ / Ez hükm-i kazâ vü emr-i Mevlâ" (Nigârname, 3023) mısralarında dile getirdiği gibi yaşadığı aşk bir bakıma kaderdir.

*Mihnetkeş-i aşk her zamânda
Elbet gerekti bu cihânda
Nevbet ki yetüp beni cünûne
Yani ki belâkeş-i füzûne
Saldı beni aşkı bir belâyâ
Mümkün mi ki şerhi müptelâyâ (Nigârname, 337-340)*

Nigârname'de hem ezeli hem de evrensel aşk hakkında daha geniş bilgi bulunmakla birlikte biz konuyu, rüyada âşık olma tecrübesiyle bağlantılı olarak mecâzî aşk üzerinden işlemek istiyoruz. Hamza Nigârî'nin aşk anlayışını derinden etkileyen en önemli husus hiç şüphesiz rüyada âşık olma tecrübesidir. Hamza Nigârî rüyada âşık olmasını şöyle açıklamakta ve temellendirmektedir: Ona göre aşk Allah'ın sıfatıdır ve Mutlak Cemâl'in bir işâreti olan hüsn ve sevdâ cihanda her an tecellî etmektedir. Aşk yoluyla ortaya çıkmakta ve tecelliyât âlemine sınırsız bir güzellik katmaktadır. Cihana güzellik katan aşkın hükmü (tesiri) ya âşikâr ya da sırrî olarak tezâhür etmekte olup, bu tezâhür bazen rüyayla bazen de rüya dışında bir halde mahlûkata sirâyet etmektedir. Bu hikmeti ancak ehl-i sevdâ olanların anlayabileceğini dile getiren Nigârî, rüya yoluyla aşka düşenlerden birisinin de kendisi olduğunu ifâde etmektedir. Yukarıda

21 Geniş bilgi için bk. Nasrullah Pürcevâdî, *Can Esintisi/İslâm'da Şiir Metafizigi*, çev. Hicabi Kırılğaç (İstanbul: İnsan Yayınları, 1998), 391, 408; Karadayı, *Osmanlı Dönemi Âşık Tarzı Şiir Geleneği'nde Tasavvuf*, 236-280.

22 Uludağ, *Sıfî Gözüyle Kadın*, 141-142.

temas edildiği üzere böyle bir aşkı mecâzî aşk olarak isimlendirmek mümkündür. Hamza Nigârî'ye göre Züleyhâ'nın Hz. Yusuf'a, Şeyh San'an'ın Hıristiyan kıza ve Mahmud-i Sebüktekin'in Ayaz'a aşkı rüyada âşık olmanın örneklerindedir. (Nigârname, 2198-2325)

Gönlün ilâhî aşka seyahati aslında ilk olarak rüya ile başlar. Ancak bu seyahate zihnin/akıl ve beden de uyum sağlayabilmesi için hem zamana hem de nasihat dinleme ve sefere çıkma gibi bazı ritüellere ihtiyaç duyulur. Asl olan gönlün ilâhî aşkla dolmasıdır. Ancak zihin ve beden bu seyahate uyum sağlayamazsa maksat hâsıl olmayacak, beşerî aşk seviyesinde kalacaktır. İşte bu noktada bâde gönlü ilâhî aşka hazırlayan ve ilk uyanışı sağlayan bir fonksiyona sahiptir. Hamza Nigârî, gönlü *hâne-i nazargâh-i Hüdâ, manzûr-i Hüdâ-yı âlemin, makâm-ı Mevlâ, Hakkâni evi* (Nigârname, 664-668) gibi ifâdelerle tavsif eder ve Hüdâ'nın nazar ettiği en baş gönlün *gönl-i Mustafâ* olduğunu dile getirir. Her bir gönül Hüdâ'ya nazargâh olabilir ve bâde Hakk'ın gönle nazarının bir işâretidir.

Âşıklık geleneğinde sıklıkla rastladığımız rüyada bâde içme motifine Hamza Nigârî'de rastlamaktayız. “Şarap, içki, mey” gibi anlamlara gelen bâde,²³ Farsça bir kelime olup mecazen, sarhoşluk verici mâyiler için kullanılır.²⁴ Tasavvufi edebiyatta ise “şarap”, “mey” ve “bâde” kelimelerinin tümü, temelde insanın Yaratıcı'ya duyduğu aşk anlamına gelmektedir.²⁵ Hamza Nigârî, sâki-i aşk olarak tavsif ettiği pirin elinden bâde içtiğini söyler. Nurlu tepsi (hançe-i nurânî) içerisinde sunulan bâde âşığı ilâhî aşka yönlendiren bir özelliğe sahiptir. Hüdâ'nın bir ülfeti olarak kabul ettiği bâdenin sakisi Habib-i Kibriyâ'dır. Bâde ve fonksiyonlarını geniş bir şekilde işleyen Hamza Nigârî bâdenin özetle ifâde edecek olursak bi-leb içilen, “*Nuş eyledim ol kadar ki yandım/Uyhuda idim ki san uyandım* (Nigârname, 1187) mısralarında dile getirildiği gibi içeni gafletten uyandıran, Hüdâ'sını bulduran ve böylece enis-i cânân eyleyen bir fonksiyona sahip olduğunu ifâde eder. (Nigârname, 710-785; 1221-1228) Ona göre bâde içemeyen iki grup insan vardır: Mağrur âlimler ve nurdan -aşktan- mahrum sûfiler. Aşksız sûfiler kibir, gurur ve riya gibi hâllerden dolayı gözlerinde perde olan, bu yüzden ilâhî nurdan istifâde edemeyen kişilerdir. Bu perdeleri kaldırmanın yolu ise ihlastır. İhlas elde edenler pîr-i mugânın elinden bâde iç ve bütün varlıklarından geçerler.

Bî-bâdelerin işi hatâdır

Bî-bâde sülûk-i nâ-revâdır

Bî-bâdelerin birisi mağrur

Âlim biri hem sûfi-i bî-nûr (Nigârname, 895-900)

23 Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (Ankara: Vadi Yayınları, 2003), 115; Esat Korkmaz, *Alevilik ve Bektâşilik Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anahtar Kitaplar, 2005), 123.

24 Ahmet Talat Onay, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, haz. Cemâl Kurnaz (İstanbul: H Yayınları, 2009), 82; İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lügati*, 257.

25 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Mârifet Yayınları, 1999), 80.

Hamza Nigârî rüyada bâde içip mâşuku görebilmek için şu iki şartın yerine getirilmesi gerektiğini söyler: Terk-i mâsivâ ve Aşk-ı bi-pâ (sonsuz, metafizik aşk) (Nigârname, 1240-1290). Pir elinden bâde içen gönül yanıp yakılarak Nigâr'ını arar. Bu arayış eserden müessire doğru devam eder. Âşık mâşukunun işaret ve delillerini arayıp durur. Âşık bu deliller sayesinde fikr-i bâtıldan (yani beşerî aşklardan) kurtulacaktır. Bütün bu mâşuku arayış serüvenine Hamza Nigârî *ilm-i mahbûb* adını verir. Bu ilmin elde edilmesinde melâmet ve nedâmet ehli olmanın önemi büyüktür. Bu iki hâlden her biri aslında diğerrinin neticesidir. Melâmet sâliki ibâdetlerine güvenerek düştüğü gurur, kibir gibi hâllerden arındıran ve cehâlet içerisinde geçirdiği eski yaşamından pişmanlık duymaya sevk eden bir fonksiyona sahiptir.

*Ol demde arar vü gezer delâil
 Tarif ola şek ü fikr-i bâtil
 Ammâ ki olan bu ilme tâlib
 Zâhirdir âna olan mutâlib
 Hakka ki yakîn bu ilm-i mahbûb
 Uşşâka virir yakîn-i matlûb
 Ol vakt gelir âna melâmet
 Âh-ı vâhe düşüp çeker nedâmet* (Nigârname, 923-926)

Ham sofu ve zâhidin aksine pir elinden bâde içerek melâmet ehli olan kişi “deli/cünûn” olarak tavsif edilir. Hakk'a yönelik kesb ettiği yakınlık sebebiyle veli olan ancak halkın gözünde deli kabul edilen âşık her şeyi unutarak sadece Nigâr'ını düşünür. Nigâr'dan (dildâr) başka ne bir fikri ne de bir zikri vardır. Böylece gönlünde daimî bir tevhîdi yaşamaktadır. Halkın içerisinde olsa da her dâim Hak ile birliktedir. Nakşbendî tarikatında kelimât-ı kudsiyeden biri olan halvet der-encümen tam da bu hâlin ifâdesidir.

*Amma deli her işi unuttu
 Âlemde hemin Nigâr'ı tuttu
 Anın için isterem dilini
 Dil-dârı için virüb dilini
 Dil-dârdan özge fikri yokdur
 Bir yârdan özge zikri yokdur
 Cânında müdâm müdâm-ı tevhîd
 Gönünde tamam tamam-ı tevhîd
 Ger halkın içinde sohbet-i çend
 İtse de olur Nigâr'è dilbend
 Ağyârden er kenâr dutmaz
 Kendin velî yârını unutmaz
 Ger olsa eli müdâm der-kâr
 Gönünde olur müdâm-ı dildâr* (Nigârname, 966-973)

Rüyada bâde içerek âşık olma tecrübelerini tasavvuf literatüründeki mecâzî aşk içerisinde değerlendirmek mümkündür. Geçici sûretlerden birini sevmek şeklinde tarif edilen mecâzî aşk, ilâhî aşka yolculuğun hazırlık devresi olarak telakkî edilmiş, şehvetsiz, ilâhî ve hakikî aşka götüren bir köprü olmak şartıyla hoş karşılanmıştır. Herkeste hakikî aşka kabiliyet olmayabilir. Bu yüzden mecâzî aşk, hakikî aşk için bir temrin niteliği taşır. Bazı sûfiler “el-mecâzü kantaratü’l-hakîka (mecaz hakikatın köprüsüdür)” ilkesi gereğince mecâzî aşkı, sâliki hakikî/ilâhî aşka ulaştıran bir vâsıta olarak görmüşlerdir. Nasıl ki Kur’an okuyabilmek için önce “elifba”yı öğrenmek gerekirse hakikî aşk için de mecâzî aşk öğrenilmelidir. Tasavvuf literatüründe buna “aşk ebcedi” denilmiştir.²⁶

Aslında bütün sevgiler tür itibariyle birdir ve insanın tabiatına yerleştirilmiş olan sevmeye dayandır. Ancak sevgi, kişinin gönlünde taşıdığı amaca, bir bakıma niyete göre farklılık arz eder. Örneğin kişinin evladını, eşini, peygamberini veya Rabb’ini sevmesi tür itibariyle aynı olsa da amaç ve niyet itibariyle farklıdır.²⁷ Bu farklılığa binaen aşk hakkında beşerî aşk, mecazî aşk ve ilâhî aşk şeklinde bir tasnif yapılmıştır. Beşerî aşkı ilâhî aşkın bir uzantısı ve değişik bir tecellisi olarak değerlendiren mutasavvıflar, görünüşte beşerî ve sûrî (maddî) olsa da kaynağı ve özü itibariyle ilâhî olan bu aşk biçimi üzerinde önemle durmuşlar ve ona “uzrî aşk”, “afif aşk”, “zarif aşk”, ve “beşerî aşk” gibi isimler vermişlerdir. Mecâzî aşk çoğu kez erkeğin kadına ya da kadının erkeğe âşık olması şeklinde ortaya çıksa da esas itibariyle bu aşkın şehvet ve cinsellikle ilgisi yoktur. Öte yandan güzelliği ve ondan kaynaklanan aşkı, ilâhî kaynağa bağlamasını bilmeyenlerin aşkı, tabiî aşk diğeri bir isimle beşerî aşktır. Meşru sınırlar içinde kalması şartıyla bu da câizdir. Ancak mecâzî aşkın tabiî olandan farkı, erdirici, değiştiren ve dönüştüren bir özelliğe sahip olmasıdır.²⁸ İlahî aşk ise mutlak varlığı; yani Allah’ı sevmek, O’ndan başka her şeyden geçmektir. Beşerî aşk ile mecâzî aşk arasındaki bu önemli farkı göz önünde bulundurarak aşkı temelde üçe tasnif etmek mümkündür: **Beşerî/tabîî Aşk, Mecâzî Aşk ve İlâhî Aşk.**

Hamza Nigârî çocukluk yaşlarında rüyada gördüğü Nigâr isimli bir kadına âşık olmuş,²⁹ yaşadığı bu aşk sayesinde ve rüyanın erdirici etkisi ile bazı mistik tecrübeler

26 Süleyman Uludağ, *Sufî Gözüyle Kadın* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 141-142.

27 İbn Hazm, *Ahlâk el-Ahlâk ve’s-Siyer fî Müdâvâti’n-Nüfus*, çev. Cemalettin Erdemci-Hasan Hüseyin Bircan (İstanbul: Dönem Yayıncılık, 2014), 83-90.

28 Uludağ, *Sufî Gözüyle Kadın*, 141-142; Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 208; Bilal Kemikli, *Sûfî Şairin İzinde Şiir ve İrfan* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2011), 40.

29 Geniş bilgi için Bk. Ahmet Özkılınç, *Mürşîdî Aşk Olan Arif Seyyid Nigârî Hayatı, Eserleri ve Düşünceleri* (İstanbul: Seçil Ofset, 2013), 30; Çınar, *Hamza Nigârî’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Düşüncesi*, 11; M. Mete Taşlıova, “Mir Hamza Nigârî’nin Nigâr-nâme Mesnevisi” (Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998), 34-35; Nigârî, *Divan*, 8; Elşen Musayev, “Mir Hamza Seyyid Nigârî Karabaği”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 2, sy: 6 (2001): 241-246. Hamza Nigârî’nin yaşadığı rüya tecrübesi ve rüyada âşık olarak ilâhî aşkı elde edişi hakkında en temel kaynak Nigâr-nâmelerdir. “Rüya-yı dil-âviz vü rivâyet-i hikmet-âmizin tafsili” başlığı altında rüyanın detayları hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre âşık olma rüyada gerçekleşmiştir. Nigâr Hanımın gerçekte yaşayan birisi değildir. Bu tür rüyalarda kültürel hazır bulunuşluk önem arz etmektedir. Hamza Nigârî yaşadığı bölgede şiirleri ve aşk hikâyeleri ile bilinen, Divan’ında âşık-ı şâdik şek-

edinerek ilâhî aşkı elde etmiştir.³⁰ Farsça'da güzel sevgili³¹ anlamına gelen Nigâr, bu eserde *nigâr-ı bî-misâl* ifâdesiyle tavsif edilir (Nigârname, 4419) ve Mecnûn'un Leylâ'sına, Ferhad'ın Şirin'ine eş tutulur. Mecnûn-Leylâ ve Ferhad-Şirin aşkının en önemli özelliği kavuşmanın olmayışı, dolayısıyla bu aşkın beşerî aşk kayıtlarından âzâde oluşu ve ilâhî aşka geçit olma özelliği taşımasıdır. Mecâzî aşk unsuru olarak Nigâr Hanım, Hamza Nigârî'yi ilâhî aşk derecesine taşıyan bir fonksiyona sahiptir. Nitekim Hamza Nigârî Allah'ın mahza bir ikrâmı olarak gördüğü bu aşk vâsıtasıyla mi'rac-ı kemâli elde ettiğini (Nigârname, 4445-4458) ve Nigârname'yi de tahdîs-i nimet, yani Allah'ın ikrâm ettiği nimetlere karşı teşekkür maksadıyla kaleme aldığını ifade etmektedir. Ayrıca Karabağ hakkında yazdığı bir şiirinde yaşadığı aşkı ve bu sayede ilâhî aşkı elde edişini veciz bir üslupla "*çeşm-i dilberden aşk dersi alarak ehl-i irfân olmak*" şeklinde ifâde etmektedir.³² Yine "*Dilber hevesiyle kâmil oldum/İdrâk-i hafîye nâil oldum*" (Nigârname, 1543) ifâdelerini de bu minvalde anlamak mümkündür.

2.1. Akıl İle Aşk Arasında Mecâzî Aşkın Temellendirilişi: Divânelikten Dânen-delîğe

Nigârname'de, rüyada yaşanan mecâzî aşkın temellendirilmesi meselesine geniş yer ayrılmıştır. Rüyada âşık olma tecrübesi akıl zâviyesinden değerlendirildiğinde divânelik, aşk perspektifiyle değerlendirildiğinde dânenelik olarak telakki edilebilmektedir. Hamza Nigârî akıl ile aşk arasında şöyle bir değerlendirme yapar: Akıl ve onun ürünü olan ilim bütün bedeni saran aşk derdine derman bulmakta kifâyetsiz kaldığına göre aşk akıldan daha kapsamlı bir hüviyete sahip olmalıdır. "*Akl olmadı aşk oldu derrâk / Anın ile âşık eyler idrâk*" (Nigârname, 1527, 2475-2535) mısralarında dile getirildiği gibi, akıl idrak noktasında sınırlıdır.³³ Âşık, aşkı sayesinde aklın idrâk

linde vasf ettiği Sarı Âşık ve mâşukası Yahşi Hanım'dan haberdardır ve muhtemelen onların hikâyeleri ile büyümüştür. Hakkında maalesef yeterli derecede net bilgi bulunmayan Sarı Âşık'ın Mir Hamza Nigârî gibi bir Hak âşığı olduğunu şiirlerinden anlamak mümkündür. Ayrıca Sarı Âşık'ın Hamza Nigârî'nin dedelerinden Mir Aka lakabıyla meşhur Şeyh Hacı Muhammed Şemseddin Efendi'ye mürid olduğu ve cenaze namazını da onun kıldırıldığına dair rivâyetler vardır. Sarı Âşık ve Mir Hamza Nigârî'nin nesli ile irtibatı hakkında geniş bilgi için Bk. Mirzade Mustafa Fahreddin Ağabali, *Hüma-yı Arş – Qarabağlı Şeyh Hamza Nigârî'nin Menakibnâmesi*, haz. Mehmet Rıhtım (Qafqaz Üniversitesi Qafqaz Araştırmalar İnstitutu, 2015), 45-46; Afina Barmanbay, "Sarı Âşık ve Mir Seyyid Akabâli Nesli", *Türkiyat Mecmuası* 27, sy. 1 (2017): 33-45.

30 Mir Hamza Nigârî'de rüya motifinin sevk edici ve ilâhî aşka erdirici etkisi hakkında *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu*'nda sunduğumuz "Mir Hamza Nigârî'de Sevk Edici ve İlahi Aşka Erdirici Bir Unsur Olarak Rüya Motifi" başlıklı tebliğimizde geniş bilgi verildiği için bu çalışmamızda rüyayla ilgili hususlara temas etmeyeceğiz.

31 İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lüğati-Misallı Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı, 2008), 2376.

32 Şiirde Karabağ "*Abad olsun, Nigâr-ı nazenine mest-i mihmân olduğum yerdir, mest-âbâd-ı çeşm-i yâre hayran olduğum yerdir, bir dest-i dil-aradan çeküp bâde-i vahdet kâmil olduğum yerdir, çeşm-i dilberden alup ders-i cünûm ehl-i irfân olduğum yerdir*" ifâdeleriyle vasf edilirken bir taraftan da burada yaşadığı bu aşk vâsıtasıyla insan-ı kâmil ve ehl-i irfân oluşunu dile getirir. Şiir için bk. Nigârî, *Divan*, 116.

33 Benzer bir telakki ile divan şâirlerinin akıl tasavvurunun çoğunlukla tasavvufi etki etrafında şekillendiği ve bu etki sebebiyle akli zayıf ve güçsüz buldukları, nazari aklın karşısına aşk unsuru koyduklarını görülmektedir. Detaylı bilgi için bk. Mehmet Gökteş, "Divan Şiirinde Akıl Tasavvuru", *ilted: İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 45, (2016): 173-186.

edemediği mâşûku idrâk eder. Bu sebeple bazı aşk hâllerini akıl zâviyesinden değerlendirmek netice vermeyebilir. Aşk hâlleri, daha aşkın/müteâl bir mikyasa olan aşk zâviyesinden değerlendirilmelidir. Şâyet âşık bilge bir tavırla yaşadıklarına anlam katabilirse neticede ilâhî aşkı elde edecektir ki, Hamza Nigârî bu mertebeye dânenelik demektedir.

Divâne demek âna hatâdır

Dânende demek âna revâdır (Nigârname, 2419)

Aklî mâşuku terk etmeyi, aşk ise sahiplenmeyi gerektirir. Rüyada yaşanan aşk tecrübesi sonrasında sâlik akli mi aşkı mı tercih etmek gerektiği hususunda bir müddet kararsızlık yaşayacak ve çaresizliğe sürükleyecektir. Nigârname’de bu çaresizlik iki unsur vâsitasıyla aşılmaktadır: Mürşidden istifâde ve yolculuk/seyahat. Bu iki unsur âşığın zihin ve gönül dünyasının netleşip yaşadığı aşkı benimsemesini ve yaşanan bu müşkil hâl içerisinde yolunu bularak istikâmet elde etmesini sağlamaktadır.

Nigârname’de rüyada âşık olma hususunu tartışmak ve temellendirmek üzere temsîlî olarak mihmân ve mizbân tipleri oluşturulur ve onlar konuşurularak mevzu temellendirilir. Buna göre *sâhib-i dil*, *serâ-yı ârifân*, *şeh-nişîn-i ashâb-ı safâ* (Nigârname, 515, 687) gibi ifâdelerle vâf edilmiş mihmân mürşidi; mizbân ise aşk ile akıl arasında çaresizlik yaşayan âşığı temsil eder ve aralarında karşılıklı konuşmalar sürüp gider. Mürşidi yani insan-ı kâmilî temsil eden mihmân, aşk hastası olan mizbânı çeşitli yönlendirmeler yaparak tedavi etmekte, beşerî aşk girdabından kurtarıp mecâzî aşk köprüsünden geçirerek ilâhî aşka ulaştırmaktadır. İsmâil Şirvânî’nin, mürîdi Hamza Nigârî hakkındaki “*o ilâhî aşk ile mahv-ı vücûd etmiştir ve onun mürşidi aşktır*”³⁴ ifâdeleri de bu tedavi sürecinin neticesini ifâde etmektedir. Hamza Nigârî’yi aşk ile irşâd olmuş bir mürşid-i kâmil, Nigârname’yi ise aşk hastalığının tedavi sürecini inceleyen bir eser olarak değerlendirmek mümkündür.

Mihmân öncelikle Mir Hamza’nın yaşadığı müşkil hâl ve çözümü hakkında toplumda görüş bildirebilecek kişileri temsîlî olarak konuşur. Onların nasihat ve önerilerine mizbân kendi zâviyesinden cevaplar verir. Bu münazara neticesinde aşkın içselleştirilmesi ve sahiplenilmesi sağlanacaktır. Mizbâna nasihatte bulunan ve aşk hastalığına çare bulmak amacıyla görüş bildiren kişiler Nigârname’de *âlim-i şeriat*, *kâmil-i tarikat*, *vâiz-i Hüda*, *sâkiyân-ı mestân/şarâbdâr-ı şirîn*, *kâmil-i kühen-sâl*, *nev-civân-ı hoş-hâl/civanmerd*, *cihân-gerd*, *hekîm-i hâzık*, *mutrib-i hoş-âvâz*, *şâir-i güherbâr*, *maldâr-ı zengin* olarak sıralanır. (Nigârname, 630-649) Bu temsîlî kişilerin dile getirdikleri şeyler bir bakıma toplum içerisinde çeşitli çevrelerin aşk hakkındaki tavrını gözler önüne sermektedir. Hamza Nigârî aşka yönelik bu tavsiyelere -bir yönüyle de eleştirilere- cevaplar vererek mecâzî aşk anlayışını temellendirmektedir. Nigârname’de geniş bir şekilde işlenen bu konuyu şöyle özetlemek mümkündür:

Bazı medrese ehli ve mollaları temsil eden âlim-i şeriat mizbâna hasetçilerin diline malzeme vereceği ve kişiyi Şeyh San'an örneğinde olduğu gibi zevâle düşürecek gerekçesiyle aşkı terk edip ilim halkasına dâhil olmasını; zâhidi temsil eden serdâr-ı tarikat bir pîre intisap edip çile çekmesini, zikir yapmasını; vâiz-i Hüdâ kürsüden halkı irşâda yönelmesini; sâkiyân-ı mestân, aşk ateşini şarapla teskin etmesini; aşkı beşerî aşk seviyesinde telakki eden güngörmüş, yaşlı anlamındaki kâmil-i kühen-sâl, sonunda pişman olacağı için ve genç anlamındaki civanmerd rüyada yaşanan aşkın bir anlam ifâde etmeyeceği için aşkı terk edip gerçekçi olmasını; gezgin anlamındaki cihangerd, Ferhad örneğinden ibret alarak hazin bir sondan kaçınmasını; hekîm-i hâzık, tebâbet ilmüne yönelip kemâle ermesini; mutrib-i hoş-âvâz, her bir notada Allah diyen mûsikî âletlerine yönelmesini; şâir-i güher-bâr, aşkını teskin etmek için diğer şâirler gibi şiire yönelmesini; maldâr-ı zengin ise ticaretle zengin olup hayır ve hasenâta bulunmasını tavsiye eder ve her biri kemâle ancak bu şekilde erilebileceğini düşünür. Akli mihver kabul eden bu kişilerin bakış açısına göre aşk kaçınılması gereken, kişiyi zevâle düşüren ve faydasız bir hâldir.

Mizbânın diliyle kendi görüşlerini dile getiren Hamza Nigârî'ye göre aşk, insanı kemâle erdiren, Allah'a kurbiyeti ve vuslatı sağlayan bir yoldur. İlahî aşkı ana yol (şehrâh) olarak telakkî eden Nigârî'ye göre sâlik, bir kısım mecâzî aşk unsurları ile ilâhî aşka ulaşabilir. Sâlik bu yan yolu kullanarak mecaz köprüsünden geçer ve ana yola ulaşır. Mecnûn, Ferhad, Züleyha, Sultan Mahmud, Şeyh San'an böyle bir aşk yoluyla kemâle ermiştir. Örneğin Mecnûn'un dilinde Leylâ olsa da gönlünde hep Mevlâ vardır. (Nigârname, 1880) O nasıl ki Leylâ Leylâ diyerek Mevlâ'ya erdi ise Hamza Nigârî de Nigâr Nigâr diyerek Mevlâ'yı arayabilir. Bu noktada ilke şudur: *"Her kim ki bir ismi ihlasla anarsa ona mahsûs bir karşılık olacaktır."* (Nigârname, 540-590) Ahmed Gazzâlî'nin dile getirdiği *"Aşkta mâşuk ismi istiârî, âşık ismi ise hakikîdir"*³⁵ ilkesinden hareketle Nigâr her ne kadar rüyada görülen kadının adı olsa da ilâhî aşka geçiş yapıldığında –Leylâ'nın Mevlâ anlamında kullanılması gibi- mâşuk/Hüdâ anlamını kazanacaktır.

Zîrâ kimin olsa aşk-ı yârı

Bî-şübhe Hüdâ olur Nigârî (Nigârname, 1890-1891)

Meftûnsun imdi bir Nigâre

Yani ki Hüdâ-yı kirde-kâre (Nigârname, 2813)

Zâhid akıl penceresinden bakarak dünyaya değer verirken, âşık *"vâriyyeti fânî olanın kadri de fânî olur"* ilkesiyle hareket ederek İbrahim b. Ethem gibi dünyaya ve dünyalıklara değer vermez. Ayrıca âşık, aşk şarâbı ile akli başından gitmiştir ve akli başında olmayana tedbir de gerekmez. (Nigârname, 2050-2125) Hallâc-ı Mansur aşk şarabıyla her dem sarhoş olanların örneğidir. (Nigârname, 1936-2030) Eğer sâlikin

35 Ahmed Gazzâlî, *Sevânihu'l-Uşşâk-Aşkın Halleri*, trc. Turan Koç, Mehmet Çetinkaya (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2004), 99.

gönlü aşkla dolu olursa sözleri zikir olur. Olanların çile ve erbaine de ihtiyacı yoktur. Kendisinin aşk ile dolu bir âlim ve âdem olduğunu ifâde eden Nigârî, aşkı (sevdâ-ı ilâhîyi) refik ve şefik edindiğini, Hüdâ'nın hüsnünün âşık olduğunu sıklıkla vurgular.

*Men tâlib-i yâr-ı pâyidâram
Müştâk-ı cemâl-i bir Nigâram*

...

*Men âşık-ı hüsn-i ber-Hüdâyım
Ol kâr-ı şirine müptelâyım* (Nigârname, 1756-1766)

Nigârî'ye göre Ferhad, cânân uğrunda terk-i cân edebilmenin sembolüdür. O cânâna müştâk olanın, cân telâşı çekmeyeceğini göstermiştir. (Nigârname, 2355-2415) Nitekim âşığa düşen ya cânâna vâsıl olmak ya da bu uğurda terk-i cân etmektir.³⁶ Hamza Nigârî bu noktada Ferhad ve Mecnûn'un aşkları ile kendisinin Nigâr'a olan aşkı arasında bir fark görmektedir. Onların mâşuklarını zâhiren görüp âşık olduklarını ve ara sıra da olsa mâşuklarını görerek aşk ateşini teskin ettiklerini ama kendisinin Nigâr'ı görmek için bütün cihanı dolaşmak durumunda olduğunu ifâde eder.³⁷ (Nigârname, 2198-2325) Bu sebeple rüyada âşık olmak zâhiren görüp âşık olmaya nispetle ilâhî aşka daha yakındır. Çünkü böyle bir aşka mâşuk, beşerî aşk kayıtlarından çok daha uzaktır.

Hamza Nigârî'ye göre aşk Allah'ın bir lütfu ve ikrâmıdır. Şeyh Sa'nân³⁸ tersâ-beçeyi Müslüman etmek için Allah'ın lütfu olarak aşka düşmüştür. Yine Züleyha aşka heves etmemiş, Allah'ın bir lütfu olarak aşk onu bulmuştur.³⁹ Aşka düşen sâlik gizli bir idrâke nâil olur,⁴⁰ neticesinde *ikan* ve *mârifet* elde eder. (Nigârname, 1510-1655)

Sâlikin mecâzî aşk kayıtlarından kurtulabilmesi için seyahatin ayrı bir önemi vardır. Nitekim bu sayede âşık, bedeninin seyahatine zihin ve gönlün de eşlik etmesi sûretiyle eserden müessire, mecazdan hakikate yönelişi gerçekleştirecektir. "*Meftûnsun imdi bir Nigâre/Ya'nî ki Hüdâ-yı kirde-kâre*" (Nigârname, 2813) mısraları gönlün bu evrilişinin bir ifâdesi kabul edilebilir. Artık Nigâr rüyada görülen kadının adı olmaktan çıkarak Mevlâ'nın adı olur ve bir başka ifâdeyle cimden cemâle geçiş sağlanır. Bunun gerçekleşebilmesi için seyahat esnasında mâşûkun her dem hatırda tutulması gerekmektedir. (Nigârname, 2900-3140)

36 *Sevdâzedeye cânân gerektir./Ger olmasa terk-i cân gerektir* (Nigârname, 2414-2415)

37 Hamza Nigârî ile ilgili bazı çalışmalarda eğitimi sırasında kendine yardım eden ve bu sebeple minnet hissiyle ismini mahlas olarak kullandığı Nigâr Hanım'a aşkından söz edilir ki yukarıdaki pasajdan bunun yanlış olduğu anlaşılmaktadır. Hamza Nigârî mecâzî aşk anlayışını tamamen rüyada gördüğü kadın üzerine temellendirmektedir.

38 Şeyh Sa'nân (Abdurrezak) hakkında bk. Uludağ, *Sufi Gözüyle Kadın*, 137-140.

39 *Aşka heves etmedi Züleyha/Ol ânı aradı buldı mahza
Âşıklara aşk müptelâdır/Zira ki olar buna belâdır.* (Nigârname, 1882-1883)

40 *Dilber hevesiyle kâmil oldum/İdrâk-i hafıye nâil oldum* (Nigârname, 1543)

Seyahatin bir başka faydası da sâlikin, aşkın cefâsına tahammül edebilmesini sağlamasıdır. Her seyahat bir takım zorlukları bünyesinde barındırır. Âşık, seyahatin sıkıntılarına katlanmaya alıştıkça, aşkın cefâsına karşı direnç elde eder. Aslında âşık cefâ ile sefâyı hep birlikte yaşar; mâşûktan ayrı oluşu âşığın gönlüne cefâ olurken, sonunda vuslat olması da lezzet ve halâvet verir. Seyahat esnasında başa gelen sıkıntılardan dolayı nasıl ki yol arkadaşına sitem edilemez ise âşık da ilâhî aşk yolunda yaşanacak sıkıntılardan şikâyet edemez. (Nigârname, 593-620) Âşığa yaraşan şikâyet değil şükürdür. Âşık, hüznün evinde ikâmet edip Allah'tan istikâmet dilemelidir. (Nigârname, 3239-3250)

Yine âşık seyahat sayesinde terk etmeyi ve teslim olmayı öğrenir. Bir yönüyle seyahat kişinin bağlanıp yaşadığı vatani terk edıştır. Her yolculuk bir ayrılıştır. Sâlik seyahat sayesinde tasavvuf terminolojisindeki ifâdesiyle terk-i mâsivâyı ve mecâzî aşk kayıtlarından ayrılışı öğrenir. Diğer yönüyle de her seyahat bir kavuşmadır. Bu noktada vuslatın anahtarı sabır ve teslimiyettir. Sabrın örneği Hz. Yusuf, teslimiyetin örneği ise kuşlardır. Zira Hz. Yusuf sabırla Hz. Yakub'a vâsıl olmuştur. Ayrıca yuvasından aç çıkan kuşlar nasıl ki tok olarak dönerlerse⁴¹ âşık da teslimiyet içerisinde olursa merâmına vâsıl olarak dönecektir. Çünkü her türlü kâr u bârı terk ederek Hakk'a teslim olmak en güzeldir. (Nigârname, 3195-3220, 3974-3975)

2.2. İlahî Aşka Geçiş: Müşkilin Gül ile Çözümü

Mir Hamza'nın gönül dünyasında Nigâr'dan Mevlâ'ya vusul sürecinde gül unsuru çok önemli bir yere sahiptir. Zira bâdeyle birlikte zuhur eden ve mecazla hakikat arasında yaşanan müşkil hâl, gül sevgisine dönüşür ve ilâhî aşka buradan geçiş yapılır. Dolayısıyla Nigâr'ı arayışın birinci basamağı güle âşık olmaktan geçer. Hamza Nigârî bu geçişi şöyle temellendirmektedir: Her ne zaman Nigâr aşkı gönülde coşar, gam ve hüznün gönle hücum ederse güle/Rasulullah'a olan aşkı dile getirmek, böylece gönül gamını onun aşkıyla tâhir etmek/temizlemek gerekir. Bu durum şu ifâdelerle dile getirilmektedir.

*Algıl bu güli sana virem ben
Ammâ ki vasiyyetim bu ki sen
Ol dem ki sana cûşîş-i gamlar
Eylerse hüccüm sen o demler
Hem âleme eyle anı zâhir
Hem eyle gamın anınla tâhir* (Nigârname, 993-996)

41 Burada iktibas yapılan hadis-i şerifin tamamı şöyledir: “Eğer siz Allâh'a gereği gibi tevekkül etseydiniz (Allah), kuşları doyurduğu gibi sizi de rızıklandırır. Kuşlar sabahları kursakları boş olarak çıktıkları hâlde akşam doymuş olarak dönerler.” Tirmizî, “Zühd”, 33; İbn-i Mâce, “Zühd”, 14.

*Ey bâdeyi nûş eyle her dem
Evsâf-ı gül ile ol dem-â-dem
Nûş eyledim emrine itâat
Kıldım bana geldi başka hâlet
Tab'im açılıp def oldı müşkil
Bülbül gibi söyledim ki gül gül
Ammâ ki ne gül bu özge güldür
Anlar anı kim ki ehl-i dildir. (Nigârname, 796-799)*

“Bu gül nedir, kimdir?” sorusunun cevabını Hamza Nigârî geniş bir şekilde işlemektedir. Bu gül elbette Hz. Muhammed Mustafâdır (sav). *Vahdet gülü, bostân-ı ezelin gül-i zibâ-teri, gül-i bekâ, gül-i bâğ-ı Mustafâ* (Nigârname, 986-990) gibi ifâdelerle vasfedilen bu gül “*Anın iledir vusûl-i Mevlâ/Nâ-meydir anın küll-i tevellâ*” (Nigârname, 811) mısraında dile getirildiği gibi Mevlâ ile vuslatı sağlayan bir fonksiyona sahiptir.

*Vahdet gülidir bu gül eger o
Olmazdı bulunmaz idi bir bu
Dâreynde her ne var bu ter
Aksidir anın ze-şems-i ezher
Cümle bu gülün kerâmetidir
Hublğının ol alâmetidir
Nefha-i o güldür âşkânı
Nefha-i o güldür ârifânı
Mürşid-i tarîk-i ihtidâya
Bâ'is-i vusûl-i dil-rübâya (Nigârname, 806-810)*

İslam düşüncesi, aşkın Allah'a bağlandığı son noktada Son Peygamber'i sevmeyi öngörür. O yüzden peygamber sevgisi aynı zamanda ilâhî aşkın da bir parçasıdır. Mecâzî aşk, mürşidlere bağlılık ve hürmet merhalelerinden geçen ilâhî aşk, ehl-i beyt'in sevgisini de elde ettikten sonra Hz. Peygamber'e aşk makâmına ulaşır ve oradan Cenâb-ı Mutlak'a bağlanır.⁴² Bu noktada zâhirî yolculuk biter mânevî seyahat başlar. Bir gazel ile geniş bir şekilde kalbin seyahatini işleyen Nigârî kalbin seyahatini ifâde etmek üzere “seyr-i der vatan” ifâdesini kullanır.

*Dil tâlib-i yâr der-i bedendir
Zîrâ ki bu seyr der-i vatandır
Bu seyr-i seyâhat özge babet
Bî-misl ki der-i derûn-i tendir
....*

42 Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an-ı Kerim ve Sünnete Göre Tasavvuf* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fak. Yayınları, 1989), 405-411.

*Dil seyri tükenmez ey Nigârî
 Gerçi ki bu seyr der-i bedendir
 Sahrâları söyleyem kemâ-kân
 Anla ki nedir bu seyri ey cân
 Her birisi seyr-i der-bedendir
 Her birisi seyr-i der-vatandır
 Yollarda ne çektiğini dil-hûn
 Anla ki nedir cünun-ı bâ-çûn
 Ateşlere düştü yandı kâmil
 Ahir ki merâma oldu vâsıl (Nigârname, 3267-3268)*

Aşkın seyr u sülûkünde buraya kadarki süreci seyr der beden, bundan sonraki süreci de seyr der vatan olarak tanımlamak mümkündür. Başka bir ifâde ile rüya ile başlayan mecâzî aşkın özümsemesi ve zamanla ilâhî aşka geçiş yapılması sürecine seyr der beden, sâlikin ilâhî aşka terakki edip ruhun mertebelerini kat etmesi sürecine de seyr der vatan diyebiliriz. Bu geçiş aşamasına kadar sâlik öncelikle sevmeyi öğrenmiş, kalbin derinliklerinde hissettiği muhabbetle zihni arasında uyumu sağlamış, bütün dünya kayıtlarını ve mecâzî aşk unsurlarını geride bırakmıştır. Bundan sonraki seyahat daha ziyade manevî bir boyuta sahiptir ve ruhun kendi içindeki derûnî menzillerine yöneliktir.

3. İlâhî Aşkın Menzilleri (Sefer der vatan)

Tasavvuf litaretüründe sefer der vatan ruhun kötülüklerden ve dünya bağlarından kurtulup asıl vatanı olan ruhlar âlemine yönelişini ifâde eder. Sâlik için bu durum kemâl gayesiyle mânevî bir sefere çıkmak ve beşerî sıfatlardan melekî sıfatlara yönelmek demektir.⁴³ Tasavvufta özellikle de Nakşî gelenek içerisinde ruhun mertebeleri letâif-i hamse veya letâif-i sitte şeklinde ifâde edilmiş, bu mertebeler kalp, ruh, sır, hafî, ahfâ ve letâif şeklinde sıralanmıştır.⁴⁴ Bazen sırru's-sır da eklenerek veya letâif, letâif-i nefis ve letâif-i küll şeklinde ikiye ayrılarak yedili (letâif-i seb'a) tasnif de yapılmıştır. Hamza Nigârî bizzat bu terimleri kullanmayıp ruhun seyahati hakkında menzil, mertebe anlamında sahrâ ifâdesini kullanır ve bu menzilleri *sahrâ-yı talep*, *sahrâ-yı ta'aşşuk*, *sahrâ-yı mârifet*, *sahrâ-yı istiğnâ*, *sahrâ-yı tevhîd*, *sahrâ-yı hayret* ve *sahrâ-yı fenâ* ve *bekâ* şeklinde sıralar. Bu tasnif Attâr'ın *Mantiku't-Tayr*'da kuşların geçmeleri gereken "vâdi"ler hakkında yaptığı tasnifle aynıdır ancak Nigârname'de daha detaylı tahliller yapılmaktadır.

43 Ayverdi, *Kubbealtı Lügati*, 2743.

44 Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşibend* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2012), 309; Osman Türer, "Latife", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 27 (Ankara: TDV Yay., 2003): 110; a.mlf, "Letâif-i Hamse", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 27 (Ankara: TDV Yay., 2003): 143.

3.1. Sahrâ-yı Taleb

Hamza Nigârî bu mertebede sâlikin türlü musibet ve belâlarla imtihan edileceğini dile getirir. Sâlik özellikle aşkın mihnetiyle mücadele edecek, aşk derdiyle hemhâl olacaktır. Bu mertebede sâlikin aşkın mihnetine bakış açısı şu olmalıdır: Allah'ın iki ezeli sıfatı olan hüsn ve aşk kullar için bir lutuftur. Kullar bu sıfatlar vâsıtasıyla O'nu severler. Hüsnden aşk, aşktan da belâ ortaya çıkmıştır. Belâ aşkın veledi ve sermayesidir. Aşka müştâk olanlar bu belâyâ müptelâ olurlar. Belâsız, müptelâsız dildâr elde edilmez. Aşk nasıl nihâyetsiz ise belâ da o kadar nihâyetsizdir. Bu yüzden şükürde nihâyetsiz olmalıdır.

*Sahrâ-yı talebden olan âgâh
Anlar ki nedir bu kâr-ı dîl-hâh
Eltâf-ı ilâhî-yi ezeldir
Âşıklara kısmet-i güzeldir.
Zîrâ ezel bu kâr-hâne
Aşk ile hüsn ana bahâne
Aşk ile hüsn belâsını gâh
Bî-gâh çeker bu kâre âgâh
Zîrâ ki bu ikisi güzeldir
Mahbûb-i Hüdâ-yı lem-yezeldir
Ol dem ki hüsnden oldı peydâ
Aşk oldı o dem belâ hüveydâ (Nigârname, 3351-3356)*

Sahrâ-yı talebde türlü sıkıntılar çeken âşık, olgunlaşır ve bu derdin devâsının olmadığını anlar. Her dem zikri de fikri de Nigâr'ı olur.⁴⁵ Ruhun bu yolculuğunda bâde (bâde-i bî-tâ) sembolik bir unsur olarak yer alır ve sâlikin ilâhî aşk yolculuğunda cefâlara sabredebilmesi için gıdalanmasını, zihninin berraklaşmasını temin eder. Sâlik ilâhî aşkın zorluklarına dayanabilmek için mâşuk ile vuslat arzusunu sürekli canlı tutmalı, bu aşkın evveli mihnet olsa da sonunun tarap/mutluluk olduğunu bilmelidir.

*Sabr eyle dilâ sabr it sahrâ-yı talebdir bu
Şehrâh-ı mahabbetdir vü sevdâ-yı Çalab'dır bu
Seyr eyle bu sahrâyı terk eyleme peymâyı
Ger evveli mihnettir âhiri tarabdır bu
Ne gam ne elem seyr it çekme elem-i gurbet
Dut dâmen-i sevdâyı pür vâ-yı acebdır bu
Dut dâmen-i sevdâyı vü çek bâde-i bî-tâyı
Seyr eyle dime eknûn ya rûz u şebdir bu
Ey Mir Nigârî öp dâmen-i dil zîrâ
Sûzâne-i pervâdir vü pervâne-i Rab'dır bu (Nigârname, 3306-3315)*

45 *Her lahza Nigârî idi her dem /Ansız nefes almaz idi bir dem
Ol mihnet içinde idi fikri/Dil-dârı Nigârî idi zikri (Nigârname, 3344-3345)*

Hamza Nigârî aşk yolunda sülûkün devam edebilmesi için bu safhada seyahati faydalı görmektedir. Çünkü seyahat sâlikin batıl düşünce ve vehimlerden kurtulmasını sağlayan bir fonksiyona sahiptir. Nigârî'nin ifâdesiyle seyahat sâlikin deryâ-yı hatardan kurtulmasını sağlamaktadır. Seyahat aşk belâsına yeterli takati olmayan sâlike dayanma gücü verir ve zihnini berraklaştırır. Ayrıca belâya katlanmak ve hatara düşmemek için her şam u seher virdine devam etmeli, virdini çareyi bulmak için vâsita ve derdine derman etmelidir.⁴⁶ Derdine derman buldukça seyrine devam edecek menzilleri kat edecektir.

*Deyâ-yı hatardan eyle âzâd
Gark olmaya bu esîr-i ber-bâd
O hâmi getür ki istirâhat
Bahşeyle kim eyleyem seyâhat*

...

*Ya'nî kerem it ki ola zâil
Evhâm u hayâl u fikr-i bâtil
Lütfeyle gedâya bir nazar kıl
Âlûde-i vehmi bî-keder kıl
Sahara-yi talebde şâd u hurrem
Kat eyleye menzili dem-â-dem
Derdime eğer devâ olursa
Rencime eğer şifâ olursa
Sahrâ-yi talebde şâd-mâne
Seyrim olur ammâ âşıkâne
Şehrâh-ı talebde seyr iderdim
Menzilleri tayy idiüp giderdim (Nigârname, 3392-3403)*

3.2. Sahrâ-yı Ta'âşşuk

Hamza Nigârî'ye göre sâlik bir önceki mertebede bâtil fikir ve vehimlerden diğer bir ifâde ile bütün mecâzî aşk kayıtlarından kurtulabilirse mâşuk Bir'lenir, böylece sahrâ-yı talepten âzâd olarak bu mertebeye ulaşır ve şâd olur.⁴⁷ Bu noktada âdetâ yan yollardan ana yola (şehrâh) ulaşan, yani mecâzî aşk kayıtlarından tamamen kurtulan sâlik, ilâhî aşkı elde ederek ana yola erişir. Artık bu yolda yarıda kalmak da yolun sonuna ulaşmak da şereftir. (Nigârname, 3451-3461)

*Vuslat yoludur mahza dîdâra sebebdir bu
Şehrâh-ı muhabbettir bu bir ulu devlettir (Nigârname, 3455)*

46 Her şâm u seher niyâz kıldı/Evrâdını çâre-sâz kıldı

Annla idem devâ-yı derdim/Annla idem şifâ-yı derdim (Nigârname, 3386-3389)

47 Sahrâ-yı talebden eyle âzâd/Âzâd ola vehimden ola şâd (Nigârname, 3418)

Bu noktada Nigârî Allah'tan Fuzulî'nin “*Ya Rab belâ-yı aşk ile kıl âşinâ beni/Her dem belâ-yı aşktan etme cüdâ beni*” beytinde dile getirdiği gibi belâ-yı aşktan cüdâ etmemesi için temennide bulunur. (Nigârname, 3435-3436) Belâ-yı aşk ile âşinâ olup aşkın narıyla kül/kul olan⁴⁸ sâlik sâkinin sunduğu *bâde-i gulgul* ile *sahrâ-yı taâşşuk* menziline adım atar. Tayy/yükseliş⁴⁹ kelimesi ile ifâde edilen bu mânevî terakkî neticesinde elde edilen bu makâmda nâm u âr yani benlik duygusu kaybolarak yerine aşk dolar ve âşığın varlığı aşktan ibaret olur.

*Ol âb-ı şiyâkı içdi cânım
Ol lahza yakıldı hân-mânım
Aşk oldı ki her ne vâr-ı vârim
Hep gitti hevâye nâm u ârim
Ol vakt açıldı bâb-ı sevdâ
Sahrâ-yı taâşşuk oldı peydâ* (Nigârname, 3448-3450)

Nigârî bir gazelinde bu aşk sahrâsının vasıflarını şöyle dile getirir: Bu sahrânın diğer bir adı sahrâ-yı muhabbettir. Sahrâ-ı muhabbetin evveli ateştir amma sonu da cennettir. Ağyâr bu ateşleri görünce uzaklaşır, cennete giremez. Ağyâre göre zulmet olan bu ateş âşıklara nimettir, hidâyet güneşidir. Âşık bu aşk ateşinin ışığıyla yolunu aydınlatır. Âşık olanın vücûdu/varlığı bu ateşle yanıp kül olur da böylece sâdik bir kul olur. Çünkü aşk ateşi öyle bir özge ateştir ki sâlikte âr, nâm-ı hayâ, hüsn, akl, şîâr namına ne varsa hepsini yakar da ne cânâ ne de cânâna karşı bir heves bırakır. Neticede âşığın ne bir dostu/aşnâsı ne de bir ağyârı kalır. Böylece aşk, âşığı bütün kayıtlarından kurtararak onu Nigâr'e eriştiren bir kılavuz/reh-nümûn olur. (Nigârname, 3422-3488) Her dem aşk ateşiyle yanan âşık yanmaya alışır ve ateşten ayrı kalmayı tahayyül edemez. Ateşin olmadığı yerde duramaz, hasta (sayru) olur.

*Bir hâle erişdi oddan ayru
Olsaydı olurdu sanki sayru
Sandı ki eğer ki nâr olmaz
O yerde bir an karâr olmaz* (Nigârname, 3507-3508)

3.3. Sahrâ-yı Mârifet

Bu mertebede sâlik, celâl ve cemâl tecellilerine mazhar olur. Cenâb-ı Hak celâl sıfatıyla tecelli ederek sâlikin tâkat ve ihtiyârını elinden alır. Bu menzilde sâlikte “*Geh bast-ı muhabbet içre mahbûb/Geh feyz-i sekâmet içre mağlûb*” (Nigârname, 3550-3555) mısralarında bir örneği dile getirildiği gibi çeşitli telvin hâlleri zuhur eder. Bazen ağlar bazen güler, bazen âkil bazen meftûn olur, bazen bahr bazen sâhil olur,

48 *Aşkınla beni kul eyle ya Rab/Yandır hemedem kül eyle ya Rab* (Nigârname, 3438)

49 *Ol lahza dutup reh-i tevella/Menzilleri tayy kıldı amma
Ne tayy sabâ vü hayâle benzer/Bu tayy ne özge hâle benzer
Bu tayy ne tayy-ı bi-bedeldir/Vahb-i ilâhi-i ezeldir* (Nigârname, 3422-3424)

bazen âric bazen nâzil olur. Celâl tecellileri karşısında sâlik, lafza-i celâli diline vird eder ve Allah'tan affını dileyerek cilve-i cemâli temenni eder.

*Bu sözde iken cünûn-ı bî-âr
Gör neyledi âna gayret yâr
Emreyledi cilve-i celâle
Mecnûnımı saldı özge hâle
Ne tâkatı kaldı ne karârı
Ne kaldı elinde ihtiyârı* (Nigârname, 3541-3543)

*Gümrâh olam mı zîr-i mahzûn
Sen var iken ey Hüdâ-yı bî-çûn
Cilve-i cemâle kıl işâret
Kılğıl beni garka-i beşâret* (Nigârname, 3566-3567)

Celâl ve cemâl tecellilerine mazhar olan sâlik, temkin ehli olur ve Allah'ın bir lütfü ve ihsanıyla mârifeti elde eder. Bu menzil, îkan menzillerinin başıdır.⁵⁰ Bu menzilde bir dil-i şeydâya hizmet etmek,⁵¹ irfânı elde edebilmek için aşk ateşiyle yanmak önem arz etmektedir.⁵² Hamza Nigârî “âşık-ı şeydânın sahrâ-yı mârifet-i bî-tâyâ vusûlü” başlığı altında sâlikin bu menzildeki sülûk durumunu detaylı bir şekilde irdelemektedir. Nigârî'ye göre aşk yolu veya vuslat tariki de denilen bu yol Hz. Peygamber tarafından tavsiye edilmiştir. Ancak bu yol tehlikeli bir yoldur (râh-ı pür hatar), safahatları keder menzillerinden oluşur. Bu menziller helâk edici engellerle dolu olduğundan sâlik bu yolda helâk olabilir, dikkatli olmalıdır.⁵³ Bütün sâlikler aynı yolda olsalar da karşılaşılan tehlikelerin zorluk derecesi her bir sâlike göre değişebilir. Kimine ağır kimine hafif olabilir. Bu seyahat beden değil ruhun seyahatidir. Bu sebeple ilâhî aşk yolunda seyahat eden için gecenin ve gündüzün bir önemi yoktur. Ruhun seyahatinde gece karanlığının bir tehlikesi yoktur. Hatta gece seyri daha faydalıdır. Her kim ki ruhunu kanatlandırırsa gamdan uzak bir şekilde yolculuğunu sürdürür. Sâlikin bu mârifet sahrâsında tecellileri teması neticesinde mârifet güneşi ortaya çıkar, gözünde nur peydâ olur. Bu nurla âlemi seyr eden sâlik her zerre ve katrede yâri/dildârı yani Hüdâ'yı görür.⁵⁴ Bu nazarla bakınca Hüdâsız bir zerre dahi yoktur. Her bir zerre bir yönüyle Hüdâ'ya delâlet eden alâmet/işâret mesa-besindedir. İşte varlığı bu nazarla okumanın adı *ilm-i ledünnî*'dir.

50 İrfan olur hâsil keş-şems-i belâ bürhân/Bu yerde keman olmaz ser-menzil-i ikândır
Seyr eyle bu sahrâyı geşt eyle bu deryâyı/Kim lutf-i ilâhidir Hakdan sana ihsandır (Nigârname, 3626-3627)

51 Ey Nigârî kıl hizmet dil-i şeydâyâ /Zîrâ ki müsellemdir imâni müselmândır (Nigârname, 3634)

52 Ey âşık şeydâyı seyr eyle bu sahrâyı/Bu yerde olur ârif her kimse ki süzândır (Nigârname, 3633)

53 Enfâs-ı verâ kaderdir ey er/Vuslat yolını didi Peygamber
Amma ki ne râh-ı pür hatardır/Menzilleri menzil-i kederdir
Menzilleri cümle pür mehâlik/Ol yerde olur helâk sâlik (Nigârname, 3640-3643)

54 Her zerrede gördi ber-Hüdâ'yı/Her katrede gördi ber-Hüdâ'yı
Zîrâ ki olar Hüdâsız olmaz/Elbette ki bî-Hüdâ bulunmaz (Nigârname, 3664-3665)

Sanma bu kelâmı lemmâ vü innî
Böyle ki değil ki ol ledünnî
Bu ilm-i ledünnî pür örfdür
Âriflere başka bir şereftir (Nigârname, 3667-3668)

Sâlik mârifeti elde ettikten sonra ruhun daha ileriye seyahati neticesinde ikânı elde eder.⁵⁵ İkân, bir deryâya benzer ki o deryâdan içen doymaz, içtikçe içmek ister. Bu mârifet deryâsından içmenin ölçüsü sâlikin içinde taşıdığı ateştir. Ne kadar aşk ateşine yanmışsa o kadar kanacaktır. Hz. Muhammed bu ikân deryâsından hadsiz (bî-had) kanmıştır. Çünkü onun sûzânı (ateşi) da hadsizdir. (Nigârname, 3676-3680) “Benim bu sözlerimi ancak ehl-i maarif-i ilâhî olanlar anlar” diyen Hamza Nigârî böylece, bu söylediklerinin yaşanarak anlaşılın ilimler kabilinden olduğunu da ifâde etmiştir. Ariflere ezelden bahşedilmiş olan bu ilim, tâlib-i yâr olanları Yâr’a irşâd eder. Bu ilme nâil olduğu için Hüdâ’ya şükreden sâlik yoluna devam etmek durumundadır. Bu menzilde sâlike en çok gereken şey niyâzdır. Nitekim sâlike düşen rica etmek, Hakk’a yaraşan ise vermektir. Niyâz ve ricası karşılık bulan sâlik, Hakk’ın lutuf ve inâyetiyle bir menzil daha ilerler ve sahrâ-yı istiğnâya ulaşır.⁵⁶

Müştâke niyâz çok gerekdir
Bî-fâide sanma kim emekdir
Helâl-i niyâzdır ki ey dil
Anın iledir ki hall-i müşkil
Elbette gerek niyâz-ı bî-hadd
Tâ açıla ânın ile sad sed
Olmazsa eğer niyâz-ı bî-hadd
Açılmaz ebed bu dâr-ı derbend (Nigârname, 3693-3696)

3.4. Sahrâ-yı İstiğnâ

Sahrâ-yı istiğnâ⁵⁷ Hak'tan yine Hakk’a sığınlan (Nigârname, 3746-3748) bir mer-tebedir. Sâlikin yâr derdini yine yâra şikâyet ettiği bu makâm nâz makâmıdır.⁵⁸ Bu makâmda türlü belâlar vardır ancak bu belâlar aşka müptelâ olan için nimettir. Çünkü sâlik belâlara sabrederek kemâle erecektir.⁵⁹ Velâyet menziline elde edebilmek için sâlik sabrı ve şükürü karakter hâline getirmelidir.⁶⁰ Başa gelen musibetler Hüdâ'nın

55 *Ol râh-neverd buldı câm /İkânıyla bildiğim cânânı*
İkân ki hâsil oldı ol ân/Bildi ki cânânımı bulur cân (Nigârname, 3669-3670)

56 *Lutfeyledi âna berk-âsâ/Bir seyr-i ser'i ya'nî bâ-tâ*
Tayy itdi mesâfe bî-nihâye/Âhiri ki erişdi seyr-i pâye
Bir menzile irdi kim istiğnâ/Sahrâsıdır adı lik bî-pâ (Nigârname, 3733-3735)

57 *Nâz eyle dilâ nâz it sahrâ-yı sitiğnâdır/Keşf eyle muammâdır gör kim bu ne ma'nâdır* (Nigârname, 3767-3769)

58 *Bu nâz makâmıdır vü sitiğnâ/Sahrâsı ki ey Hüdâ-yı bî-tâ* (Nigârname, 3870)

59 *Sabr ile olur çetinler âsân/Sabr ile erer kemâle insan*
Ger var bu yerde çok belâlar/Nimet bilir ânı müptelâlar (Nigârname, 3810-3811)

60 *Elbette velîlik olmaz âsan/Âsan mı olur velâyet ey can*
Şükür eyle Hüdâya kim kerimdir/Allah diyenlere râhimdir (Nigârname, 3814-3815)

hediyesidir, bu sebeple câna cefâ değil sefâdır.⁶¹ Bu mertebede dildâra istiğnâ, sâlike de niyâz düşer.⁶² Her daim niyâzda olan sâlikin sahrâ-yı istiğnânın sonunda mahviyyet sahibi olarak cilve-i cemâle erişmesi umulur.⁶³ Sâlik şu ifâdelerle niyâzda bulunur: “*Ya Rab, ben celâl tecellîlerine*⁶⁴ *lâyık olsam da cemâl tecellîlerine iştiyâk duymaktayım. Beni gam ve mihnete salma, cemâle eriştir. Ben bir müflis kulum, sen ise pâdişâhsın. Bana ata kıl ve beni fakr sahibi eyle. Sen bana imdâd etmezsen kimden meded beklerim.*” Sâlik her ne isterse Hüdâdan istemesini bilmelidir. Zira “*Allahtan istemek atâdır/Ağyârdan istemek hatâdır.*” (Nigârname, 3907-3908) Bütün kalbiyle Allah’a yönelen sâlike bir lutuf erişir ve onu tevhîd makâmına ulaştırır:

*Ol lahza irişdi lutf-ı Mevlâ
Sundı âna bir cenâb-ı sevâ
Tayy itdi merâhil u menâzil
Sahra-yı azîme oldu nâzil
Sahra-yı azîm nâm-ı tevhîd
Ol yerde makâm-ı ehl-i tefrîd* (Nigârname, 3940-3943)

3.5. Sahrâ-yı Tevhîd

Tevhîd, vahdet makâmıdır ve bu makâmda ikilik kaybolarak birlik⁶⁵ gerçekleşir. İki olmaya bir vardır ki oda Hüdâ-yı Mutlak’tır. Bu makâmda gönül özünü mahvederek mest olmuş Hak âşığı olan Hallâc’ın “ene’l-hak” sözünde anlamını bulmuştur. Hallâc nasıl ki cân vererek cânânı bulmuşsa sâlik de âr u varını terk eyleyerek Nigâr’ını bulacaktır. Dîvân’da yer alan şu mısralar bu hâlin bir ifâdesidir: “*Bir hayâl eyle gönül farkı benimle ayâ/Yâ-ı nisbiyyeden özge nedir adaşımda*”⁶⁶

*Vahdet yeridir ki ânda mevcûd
Birdir ikilik ki oldu mefkûd
Bir vâr hemin Hüdâ-yı mutlak
Ağyâr-ı âdem kamu âli el-hak
Ser-mesttir ol yerde âşık-ı Hakk*

61 *Amma ki şikâyet itmek olmaz/Esrâr-ı Hüdâ’ya yetmek olmaz*

Her şey ki bize gelir Hüdâdan/Ya nâr vü yâ cefâ vü safâdan

Her biri atıyye-i Hüdâdır/Her bir cefâ değil safâdır (Nigârname, 3819-3821)

62 *Dildâre gerektir sitiğnâ/Amma ki bize niyâz-ı bî-pâ*

Bes kâr-ı niyâze ol mülâzım/Zirâ ki bize niyâze lâzım (Nigârname, 3828-3829)

63 *Tâ kim erişe merâma cânın /Manzûrun ola rûh-i cânânın*

Cilve-i cemâl ola peydâ/Mahviyyet ola seninle her-câ (Nigârname, 3835-3836)

64 Hamza Nigârî Hz. Peygamber’in “emrolunduğun gibi dosdoğru ol” (Hud, 11/112) âyeti nazil olunca “Hüd sûresi beni yaşlandırdı” (Tirmizi, “Tefsir” 57) buyurmasını celâl tecellîlerine mazhar oluşunun bir ifâdesi olarak telakki eder. (Nigârname, 3860-3865)

65 Vücûd itibariyle varlık iki olsa da kendini ilâhî aşkın cezbisine kaptıran âşık için varlık bir olur. Çünkü âşkın gözüne mâşûkundan başka ne bir âlem ne de bir şey görünmez.

Sadıktır iki dîn-i vücûde/Birdir dîn aşk-ı rübûde

Âlem gözine görünmez oldu/Ağyâr-güm oldu olmaz oldu (Nigârname, 3990-3993)

66 Nigârî, *Divan*, 363.

*Bilmez özünü diyir ene'l-Hakk
Ol yerde ki oldı fânî mutlak
Mahv oldı ki ol didi ene'l-Hakk
Mahv oldı itirdi âr u vârin
Terk eyledi buldı bir Nigâr'ın (Nigârname, 3983-3995)*

Sâlik, Hüdâ'nın dışında bütün mihraklardan ümidini keserek O'na yönelecek, böylece gerçek tevhîdi sağlayarak istikâmeti elde etmelidir. Hamza Nigârî'nin ifâdesiyle tevhîd, “kemâl-i tefrîde”⁶⁷ erişmektir. (Nigârname, 3912-3944) Bu da ancak sâlikin mahv-ı vücûd etmesiyle gerçekleşecektir.

*Mahv eyle dilâ mahv it kendin bu letâfettir
Seyrin ki vahdettir birlikten ibarettir
Ne kâr ne âr eyle ne sabr u karâr eyle
Terk it vâr eyle ki bâ'is-i vuslattır
Vâriyyet ile olmaz erbâb-ı taleb nâil
Dil-dâre ki mahviyyet bu kâra alâmettir
Tevhîd-i hakîkattir mahviyyeti müştâkın
Bî-şübhe talep-kâre mahsûs-i hidâyettir
Sâliklerin ahvâli bî-had velî mahviyyet
Bahşîş-i ilâhîdir bi-gâye inâyettir
Mahv eylemek ağyârı vü isbât eylemek yârı
el-hakk bu nefî vü isbât tevhîd-i hakîkattir (Nigârname, 3972-3978)*

Tevhîd makâmında sâlik “ene'l-Hakk” sırrına meyleder. Zira tevhîd ehli, tefrid ehlidir. Aşkları sayesinde varlığı ferd/tek olarak görürler. Kelime-i tevhitteki nefy u isbât sırrı da bunu ifâde eder: “Lâ” ile mevcud nefyedilmiş, “illâ” ile ma'bûdun vücûdu ferden kalmış olur. Hüdâ'nın zâtı sabittir ve cümle âlem ise zillî bir varlığa sahiptir. Hamza Nigârî Allah âlem ilişkisini “*ol gayrda, gayrı anı bulmaz*” (Nigârname, 4005) ilkesi ile ifâde eder. Sâlikin bu nazara erişmesini sağlayan bâde-i vahdettir. Sâlik vahdet bâdesiyle kendini unuttur ve dil-dârdan başka bir şey görmez olur. Vahdet sırrının bu keyfiyeti ile bir müddet ülfet eden sâlik “dil-dâr benim” diyebilir. (Nigârname, 4006-4010) Hallâc'ın “*ene'l-Hakk*” sözü de bu psikoloji ile söylenmiştir. Bu hâlin yaşanması için aklın ve nefsin devre dışı bırakılması gerekir. (Nigârname, 4052-4053) Böylece yâr ile cüdâlık yok olur ve âşinâlık kesb edilir. Artık aşık sâliklere ayrılık hüznü yoktur. Bu hâl Hüdâ'nın husûsî bir nimetidir (Nigârname, 4055-4065).

*Ol rütbeye her kim olsa nâil
Güftâr-ı ene'l-Hakk'a dı mâil*

67 Attâr tevhid, tecrid ve tefrid ayrım yapar. Sûfiler tevhid, tecrid ve tefrid kavramları arasında anlam bakımından bir derece farkı gözetmişler en alt seviyeye tevhid, en üst seviyeye tefrid demişlerdir. Kemal-i tefrid ise Hakk'ı niseb ve izâfattan iskat edip hakk-ı mutlakta müşahede eylemek şeklinde tanımlanmıştır. Bk. Seyyid Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü, Istilâhât-ı İnsân-ı Kâmil*, haz. İhsan Kara (İstanbul: İnsan Yay. 2013), 91.

*Zîrâ ki o yer makâm-ı tevhid
 Tevhid nedir ki ehl-i tefrid
 Söyler ki vücûd-ı ber-Hüdâda
 Mevcud ki yokdı mâsivâda
 Lâden ne murâd nefy-i mevcûd
 İllâ dimeden vücûd-i ma'bûd
 Sabitti vücûd-i zâtı ammâ
 Mahsûs-i Hüdâ-yı cümle eşyâ
 Zillidi vücûdu cümle âlem
 Bu hâricî bahsdir müselleme (Nigârname, 3999-4004)*

Sâlik bu mertebede bir müddet ikâmeti ve niyâza devam etmesi neticesinde hayret makâmına ulaşır. Hayret makâmının yükü ağırdır, bu yüzden Hüdâdan şefkat temenni eder.

*Feryâd-ı niyâzı oldı makbûl
 Encâmına irişdi kâr-ı mes'ûl
 Ya'nî âna bahş itti Mevlâ
 Bir seyr-i ser-i berk-âsâ
 Fi'l-hâl ki ol makâm-ı kâma
 Gördi ki irişmiş ol makâma
 Matlûbi ne idi irdi bir vakt
 Sahrâ idi adı lîk hayret (Nigârname, 4091-4094)*

3.6. Sahrâ-yı Hayret

Bu makâmda ülfet dışındaki her şey yok olur ve muhabbet ziyadeleşir. Artık sen-ben farkı kalmadığı gibi yâr-ağyâr, iman-küfür, cehâlet-irfân ayrımı da kalmaz. Muhabbetin yoğunluğuyla hayret sâlikin gönlünü, gözünü kuşatmıştır. Ancak bu makâm karar kılınacak yer değildir. Bu yol aşk yoludur (tarîk-i aşk) ve yolculuk devam etmelidir.⁶⁸ Yolculuk devam etmedikçe merâma, zahmet çekmedikçe vuslata ermek mümkün değildir. Gül dikensiz olmadığı gibi bu yol da sıkıntısız değildir. Bülbülün dikenden sakınmaması, pervanenin ateşten kaçınmaması gibi sâlik de bu yolun belâlarına katlanmalıdır. (Nigârname, 4150-4180) Tayy olmadan Hayy'ın alâmetini görmek mümkün değildir. Hayret makâmının sonu fenâ ve bekâdır.

*Zîrâ ki bu hayretin nihâyet
 Âhiri fenâ vü bekâdır elbet
 Elbette bu bahşîş-i Hüdâdır
 Erbâb-ı Hüdâ âna fedâdır (Nigârname, 4161-4162)*

68 Ol yerde karar ırme olmaz/Durmak ile yola gitmek olmaz
 Zira ki tarîk-i aşkdır bu/Sanma ki bir özge meşktir bu (Nigârname, 4149-4150)

Hamza Nigârî bu makâmındaki sâlikin dikkat çeken bir tecrübe yaşadığını ifade eder. Sâlik hayret makâmında ne yapması gerektiğini bilemediği bir anda sevdâ/aşk onu irşâd eder. Sevdâ sâlikin daha önceden makâmları terakki ederken onu teşvik eden gizli sesin sahibidir. Ancak bu defa kendini sâlike tanıtmaktadır. Sâlike “*Hacetini bana arz et. Ben vaktiyle sana hatiften nida edenim. Şimdiye kadar her ne yaşadıysan hepsi benden oldu. Endişelenme ben senin idare edicimim. Ben Hüdâ'nın aşkı yani aşk sıfâtı ve cemâlinin âşığıyım. Sâlik evvelce zahmet çeker ama sonunda nikâb ve perde olmadan dildâre ulaşır. Şimdi elimi tut ve fenâ ve bekâ menzillerinde seyre devam et*” der (Nigârname, 4186-4200). Bu ifâdelerden Hamza Nigârî'nin Allah'ın bir sıfâtı olan aşkı/sevdâyı kişileştirdiği anlaşılmaktadır.

*Aldı elin ol cünûn merâma
İrdi ki irişdi ol makâma
Ya'nî ne makâm makâm-ı şâdı
Sahrâ-yı fenâ vü bekâdır adı
Aşk eyledi ol makâma irşâd
Ol yerde özini gördi kim şâd
Hamd itdi Hüdâ-yı zü'l-kemâle
Şükr itdi Hüdâ-yı zü'l-cemâle (Nigârname, 4202-4205)*

3.7. Sahrâ-yı Fenâ vü Bekâ

Bu makâm, hâmuşânların,⁶⁹ yani “ölmeden önce ölmek” sırrına vâkıf olmuş, nefsanî heveslerinden fânî olmuş olanların makâmıdır. Bu makâmındaki âşıklarının vâriyyetleri gitmiş, yokluk içre karar kılmışlar, böylece yokluğun kemâlini elde etmişlerdir.⁷⁰ Hamza Nigârî bu hâli ifade etmek için güneş ve yıldız sembolizminden istifade eder. Buna göre nasıl ki güneş çıktığında yıldızlar kaybolursa fenâ makâmında da sâlik aşkla varlığını ifnâ eder. Ancak bu durum sâlikin varlığının tamamen kaybolduğuna delâlet etmez. Çünkü bu dünyada bütünüyle fânî olmak mümkün değildir. Güneş çıktığında yıldızların varlık numuneleri kaybolmadığı gibi, sâlikin de varlığından bir numune her zaman mevcuttur. Bir dem güneş kaybolsa ya da batırsa yıldızlar ortaya çıkacaktır. Fenâ makâmına nâil olan sâlikin de vücûdu vardır ancak adeta mahvolmuştur. Sâlikin üzerinde yoğun bir tecellî hâsıl olmuş, vâriyyetini unutmıştır. İşte bu tecellî cemâl tecellisidir.

*Hürşid demi kevâkib olmaz
Ya'nî ki ânu ki derk olmaz
Bi'l-küllîye fânilig cihânda
Olmaz veli var numune ânda*

....

69 *Ol yer ki makâm-ı hâmuşândır/Bi-fikr ne fikr-i in ândır (Nigârname, 4240)*

Vâriyyeti gitmiş ol yok olmuş/Yokluk içre karar bulmuş

70 *Yokluk dimenin budur kemâli/Bilmez ki nedir ferah vü melâli (Nigârname, 4241-4242)*

*Ol vakt ki mihr zâil olsa
 Ol lahza ki ol üfûl bulsa
 Elbette sitâre-gân-ı bînâ
 Keş-şems görür ânı hüveydâ
 Rütbe-i fenâya olsa nâil
 Kim var vücûdu lik mâil
 Variyetine değil ki güyâ
 Vâriyyeti mahvdir ki mahzâ*

...

*İtmiş ânı yokluğa giriftâr
 Vâriyyetini unutmuş ol yâr
 Ammâ ki tecellî-i cemâldir
 Cilve-i cemâl-i lâ-yezâldir (Nigârname, 4246-4258)*

Sahrâ-yı fenâ sâlikin yine karar kılmayıp seyrine devam etmesi gereken bir makâmıdır. Bu makâmda mâsivâdan güller dermeli, beka gülistanında sefâyı elde etmek için gayret göstermelidir. Böylece ashab-ı sefâya dâhil olacak Hüdâ'nın gülzârında aşk zevkini elde edecektir. (Nigârname, 4227-4237) Sâlik şâyet fenâdan da zâil olursa bekâya nâil olur. Fenâdan el çeker ve mülk-i bekâda dil-dârına ulaşır. Bu safhada âşıkla mâşuk arasında daimi bir ittifak/birlik ortaya çıkar. Bu yerde tekellüm etmek veya başka yere gitmek olmaz.

*Ol vakt fenâ ki olsa zâil
 Kendini görür bekâda nâil
 El üzdi fenâdan ol ki âhir
 Ol mülk-i bekâda oldu zâhir
 Dil-dârını ol bekâda buldı
 Âhir ki bekâda râhat buldı
 Ya'nî ki cânânı eyle bâkî
 Dâimdir o yerde ittifâkî
 Bu yerde tekellüm itmek olmaz
 Bir özge makâma gitmek olmaz (Nigârname, 4259-4269)*

Menzillerin sonu olan sahrâ-yı bekâ likânın gerçekleştiği bir makâmıdır, velâyet mertebesidir. Sâlikin bu makâma ulaşmasında sabır ve şükrün hususi yeri vardır. Merâma ermek için sabır, Hakk'ın hususi nimetlerine mazhar olabilmek için de şükür gerekir. Bu yüzden sâlik, hamd ve şükrü dilden bırakmamalıdır. Müşahede ettiği cemâli meth etmeli ve vasfeylemelidir. Bu makâm Hüdâ'dan bir atâdır, sâliki velâyet mertebesine eriştirir. (Nigârname, 4270-4282, 4353-4365) Bu makâm *bostân-ı melâhat*, *bostân-ı hü mâ*, *gü lzâr-ı safâ*, *bifânî gülistan*, *perde-i gü şâ*, *sahrâ-yı tecellâ*, *dildâr-ı nemâ*, *sahrâ-yı velâ*, *firdevs-i bekâ* gibi ifâdelerle vasf edilir.

*Hamd eyle dilâ hamd it zîrâ ki bekâdır bu
Ser-menzil-i bî-tâdır bâis-i likâdır bu
Şükr eyle dilâ şükr it her dem ki taleb-kâra
Eltâf-ı ilâhîdir bahşîş-i Hüdâdır bu*

...

*Ey Mir Nigâr gez seyr eyle bu sahrâyı
Bîfânî gülistândır sahrâ-yı velâdır bu
Hıfz eyle dilâ hıfz it güftârımı zîrâ kim
Gülzâr-ı mahaldır Firdevs-i bekâdır bu (Nigârname, 4270-4282)*

Beka menziline ulaşan sâlikin durumu temsili bir anlatımla dile getirilmektedir. Buna göre ilk anda yerine getirilmesi gereken iki şey vardır: Beşâset ve beşâret. Sâlik elde ettiği bu lutuftan dolayı hamd ve şükürünü güler yüzle (beşâset) edâ etmelidir. Beşâret ise müjde demektir. Sâlikin bu haberini merakla bekleyen iki grup insan vardır: İhvan ve seyr u sülûk yolculuğu esnasında sâliki destekleyip teşvik eden mânevîyat erleri. Tebşîr görevini bâd-ı sabâ yerine getirecektir. Vaktiyle nasilki Hz. Yusuf'un haberini Hz. Yakub'a ulaştırdıysa şimdi de Nigârî'nin müjdeli haberini mizbâna ve mihmâna ulaştıracaktır. (Nigârname, 4309-4311) Müjdeli haber sâlikin artık celâl tecellilerinden kurtulup cemâl tecellilerine nâil olusudur.

*Zira ki celâl oldu zâil
Kalmadı arada perde hâil
Hurşid-i cemâle nâil olduk
Bu nimet-i bî-zevâli bulduk (Nigârname, 4342-4345)*

Hamza Nigârî kendi ifâdesiyle söylersek "çeşm-i dilberden aşk dersi alarak ehl-i irfân" olduğu bu mertebeyi "menzîlim" redifli bir şiirinde özetlemektedir. Bu şiirinde eriştiği makâmı "dâru'l-vilâ, bârgâh-ı lutf-ı Hak, dâruş-şifâ, dâr-ı devâ, dâr-ı ziyâ, mahal-i âşinâ, dergâh-ı rızâ, dâr-ı vefâ, bî-had fezâ, râh-ı Hüdâ, dergeh-i dil-dâr vü dilber-nümâ, kâf-ı kurbet, kâf-ı likâ" gibi ifâdelerle tavsif eder. Bu şiirin birkaç beytini örnek mahiyetinde buraya almakla iktifa ediyoruz.

*Terk-i tecrîd eyleyüp buldum muhallid bir makâm
Fânî-ândır fâniyim tâ kim bekâdır menzîlim*

...

*Hamdü'l-Mevlâ sırat-ı müstakîmdir mesleğim
Kim tarîk-i Mustafa'dır râh-ı Hüdâdır menzîlim*

...

*Devletim fakr u fenâ simurg-i âsâ meskenim
Kale-i kâf kana'atdır vü gınâdır menzîlim*

*Rızk-ı bî-had dem-be-dem Hakk'dan mukarrerdir bana
Bî-nevâyım sanma zîrâ pür-nevâdır menzîlim*

...

*Şâh-ı şâhân cünûnum Leylî-i Mecnûn-nevâz
Pâd-şâhımdır ki zill-i pâdişâdır menzîlim*

...

*Kimse bilmez vü anlamaz ankâ-yı aşkım kim müdâm
Kâf-ı kurbetdir yerim kâf-ı likâdır menzîlim (Nigârname, 4479-4508)*

Sonuç

Hamza Nigârî'nin aşka dair terennümlerini ihtiva eden eseri Nigârname müellifin ifâdesiyle bir aşknâmedir. Eserde rüya vâsıtasıyla başlayan mecâzî aşktan ilâhî aşka geçiş ve çeşitli makâmaların elde edilmesi detaylı bir şekilde işlenmektedir. Bu süreç bir taraftan ilâhî aşkın ve tevhîd hakikatlerinin gönle dolmasını diğer taraftan nefsin eğitimini sağlamaktadır. Bu yönüyle Nigârname'nin aşk yoluyla tevhîd zevkini elde etmenin hususiyetlerini ve seyr u sülûk eğitim serüvenini ilâhî aşk perspektifinden işleyen bir eser olduğunu söyleyebiliriz.

Nigârname'de sâlikin ilâhî aşkı elde edinceye kadar geçirdiği safahat kısaca şöyle özetlenebilir. Sâlik rüya sonrasında aklı mı aşkı mı tercih etmesi gerektiği hususunda ciddi kararsızlık yaşamakta, çaresizliğe sürüklenmektedir. Bu süreçte mürşide intisap ve seyahat salık için oldukça büyük önem arz etmektedir. Mürşidin yönlendirmesiyle sâlik, mecazî aşk kayıtlarından kurtulmakta ve ilâhî aşka yönelmektedir. Seyâhat ise sâlikin Cenab-ı Hakk'ın tecellilerini müşahedesini sağlayacak ve böylece zihni ile gönlü arasındaki uyumu temin edecektir. Ayrıca seyahat bir şeyi terk etmeyi başka bir şeye yönelmeyi öğretmektedir. Neticede rüyada görülen mâşûk, kavuşmanın da mümkün olmaması sebebiyle soyutlaşarak manevî bir hüviyet kazanır. Artık Nigâr bir kadının adı değil, "Meftûnsun imdi bir Nigâre / Yani ki Hüdâ-yı kirde-kâre" (Nigârname, 2813) mısralarında dile getirildiği gibi Hüdâ'nın adı olur.

Nigâr'dan Mevlâ'ya vusul sürecinde gül unsuru çok önemli bir yere sahiptir. Zira bâdeyle birlikte zuhur eden ve mecazla hakikat arasında yaşanan müşkil hâl, gül sevgisine dönüşür ve ilâhî aşka buradan geçiş yapılır. Hz. Peygamber (sav) aşkı bütün mecazî aşkların ilâhî aşka bağlandığı noktayı temsil eder ve ilâhî aşkın bir parçasıdır. Rüya ile başlayıp zamanla soyut, metafizik bir hâl alan aşk, bu safhadan sonra tamamen ilâhî aşka dönüşür ve sâlik seyr u sülûk makâmalarını bir hâlden diğer bir hâle terakkî ederek elde eder. Nigârname'de bu makamlar *sahrâ-yı talep, sahrâ-yı ta'aşşuk, sahrâ-yı mârifet, sahrâ-yı istiğnâ, sahrâ-yı tevhit, sahrâ-yı hayret ve sahrâ-yı fenâ ve bekâ* şeklinde sıralanmaktadır. Bu tasnif Feridüddin Attâr'ın *Mantıku't-Tayr* adlı eserindeki "vadi"lerin tasnifiyle aynıdır. Mir Hamza Nigârî'nin Nigârname'de

üslup ve muhteva itibariyle *Mantıku't-Tayr*'dan etkilendiği anlaşılmaktadır. Nigârname'de anlatılan seyr u sülûk metod ve anlayışını tarîk-i şuttâr içerisinde değerlendirmek mümkündür.

Nigârname'de asıl konu aşk olmakla birlikte aşk ve aşka dair kavramların yanında *sâlik*, *seyr*, *sülûk*, *seyahat*, *merâtib-i cünûn*, *mürşid* gibi seyr u sülûk kavramları da kullanılmaktadır. Hatta seyyâl bir üslupla *sâlik-âşık*, *seyr-aşk*, *sülûk-menzil*, *sülûk mertebeleri-merâtib-i cünûn*, *mürşid-pir* kavramları biri birinin yerine ahatlıkla geçebilmektedir.

Nigârname bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde eserde anlatılanların, Hamza Nigârî'nin rüyada âşık olma tecrübesini yaşadktan sonraki hayat serüvenini ve gönül dünyasında yaşadığı değişimleri ihtivâ ettiğini düşündürmektedir. Zira rüyada gördüğü Nigâr isimli bir kadına âşık olup yaşadığı bu aşk sayesinde ve rüyanın erdirici etkisi ile bazı derûnî tecrübeler edinerek ilâhî aşkı elde edişini “*çesm-i dilberden aşk dersi alarak ehl-i irfân olmak*” şeklinde özetlemektedir. Benzer bir aşk telakkîsinin örneklerini âşıklık geleneğinde bulmak mümkündür. Nigârî'nin kendinden sonraki dönemde özellikle Doğu Anadolu ve Kafkaslarda sürmekte olan ve rüyada bâde içerek âşık olma örneklerine sıklıkla rastladığımız âşıklık geleneğine etki ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Âşık Sümmânî, Âşık Şenlik ve Bardızlı Nihânî'nin rüya motifleri üzerinde Nigârî'nin etkisi olduğu düşünülebilir. Ancak âşiklarda mecâzî aşktan ilâhî aşka geçiş süreci bu kadar net değildir. Bu yüzden Nigârname âşikların rüyada âşık olma tecrübeleri ve ilâhî aşka geçiş denemeleri hakkında fikir verecek mahiyettedir.

Kaynakça

- Ağabali, Mirzade Mustafa Fahreddin. *Hüma-yı Arş – Qarabağlı Şeyh Hamza Nigârî'nin Menakıbnâmesi*. haz. Mehmet Rıhtım. Qafqaz Üniversitesi Qafqaz Araştırmalar İstitutu, 2015.
- Attâr, Feridüddin. *Mantık al-Tayr*. çev. Abdülbaki Gölpınarlı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- Ateş, Süleyman. *Cüneyd-i Bağdadî, Hayatı, Eserleri ve Mektupları*. Yeni Ufuklar Neşriyat, t.y.
- Ayvazoğlu, Beşir. *Aşk Estetiği*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1996.
- Ayverdi, İlhan. *Kubbealtı Lügati-Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı, 2008.
- Baltacı, Halil. “Saf Aşkın Üstadı: Ahmed Gazzalî ve Tasavvuf Anlayışı”. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 14, sy. 32 (2013): 1-41.

- _____. “Aşkın Kazandığı Tasavvufî Muhteva: Ahmed Gazzâlî, Baklî ve Irâkî Çizgisi”. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 15, sy. 34 (2014): 23-44.
- Barmanbay, Afina. “Sarı Âşık ve Mîr Seyyid Akabâlî Nesli”. *Türkiyat Mecmuası* 27, sy. 1 (2017).
- Çınar, Fatih. “Hamza Nigârî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Düşüncesi”. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Doğan, Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Vadi Yayınları, 2003.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatler*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2008.
- Gazzâlî, Ahmed. *Sevânihu'l-Uşşâk – Aşkın Halleri*. trc.: Turan Koç, Mehmet Çetinkaya, İstanbul: Gelenek Yayınları, 2004.
- Göktaş, Mehmet. “Divan Şiirinde Akıl Tasavvuru”. *ilted: İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 45, (2016): 173-186.
- Gündoğdu, Cengiz. “Âşık Sümmânî'de Aşkın Metafizigi”. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 8, sy. 18 (2007): 113-154.
- _____. “Tarikatlerin Doğuşu”. *EKEV Akademi Dergisi*, 1, sy. 2 (1998): 97-106.
- Hucvirî, Ali b. Osman Cüllâbî. *Keşfu'l-Mahcûb*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996.
- İbn Arabî. *İlahî Aşk*. trc. Mahmut Kanık. Sekizinci Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- İbn Hazm. *Ahlâk el-Ahlâk ve's-Siyer fi Müdâvâti'n-Nüfus*. çev. Cemalettin Erdemci-Hasan Hüseyin Bircan. İstanbul: Dönem Yayıncılık, 2014.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988, 3.
- İz, Mahir. *Tasavvuf, Mahiyeti, Büyüklüğü ve Tarikatler*. İstanbul: Med Yayınları, 1981.
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatler Târîhi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003.
- Karadayı, Osman Nuri. “Osmanlı Döneminde Âşık Tarzı Şiir Geleneği'nde Tasavvuf”. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2015.
- Kelâbâzî, Ebû Bekir. *Doğuş Devrinde Tasavvuf, Ta'arruf*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- Kemikli, Bilal. *Sûfî Şairin İzinde Şiir ve İrfan*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2011.

- Korkmaz, Esat. *Alevilik ve Bektâşilik Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anahtar Kitaplar, 2005.
- Köprülü, M. Fuat. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2012.
- Nigârî. *Divan*. haz. Azmi Bilgin. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2011.
- Özkılınç, Ahmet. *Mürşîdi Aşk Olan Arif Seyyid Nigârî Hayatı, Eserleri ve Düşünceleri*. İstanbul: Seçil Ofset, 2013.
- Öztürk, Yaşar Nûri. *Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnete Göre Tasavvuf*. (Genişletilmiş 3. baskı). İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fak. Yayınları, 1989.
- Pürcevâdî, Nasrullah. *Can Esintisi/İslâm'da Şiir Metafizigi*. çev. Hicabi Kırlangıç. İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.
- Rasim Efendi, Seyyid Mustafa. *Tasavvuf Sözlüğü, Istilâhât-ı İnsân-ı Kâmil*. haz. İhsan Kara. İstanbul: İnsan Yayınları, 2013.
- Taşlıova, M. Mete. "Hamza Nigârî'nin Nigâr-nâme Mesnevisi". Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 1998.
- Tosun, Necdet. Bahâeddin Nakşibend. İstanbul: İnsan Yayınları, 2012.
- Türer, Osman. "Latîfe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 110. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- _____. "Letâif-i Hamse". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 143. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Uludağ, Süleyman. "Aşk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4: 11-17. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- _____. *Sufi Gözüyle Kadın*. Genişletilmiş 3. Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- _____. "Muhabbet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 386-388. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- _____. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Mârifet Yayınları, 1999.
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.

¹ Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 105-107; Süleyman Uludağ, "Muhabbet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 30 (İstanbul: TDV Yayınları,